Az utolsó interjú Vekerdy Tamással

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 790 Ft
2019. december / XXXI. évfolyam 10. szám

szombat

Izraeli tévés forradalom

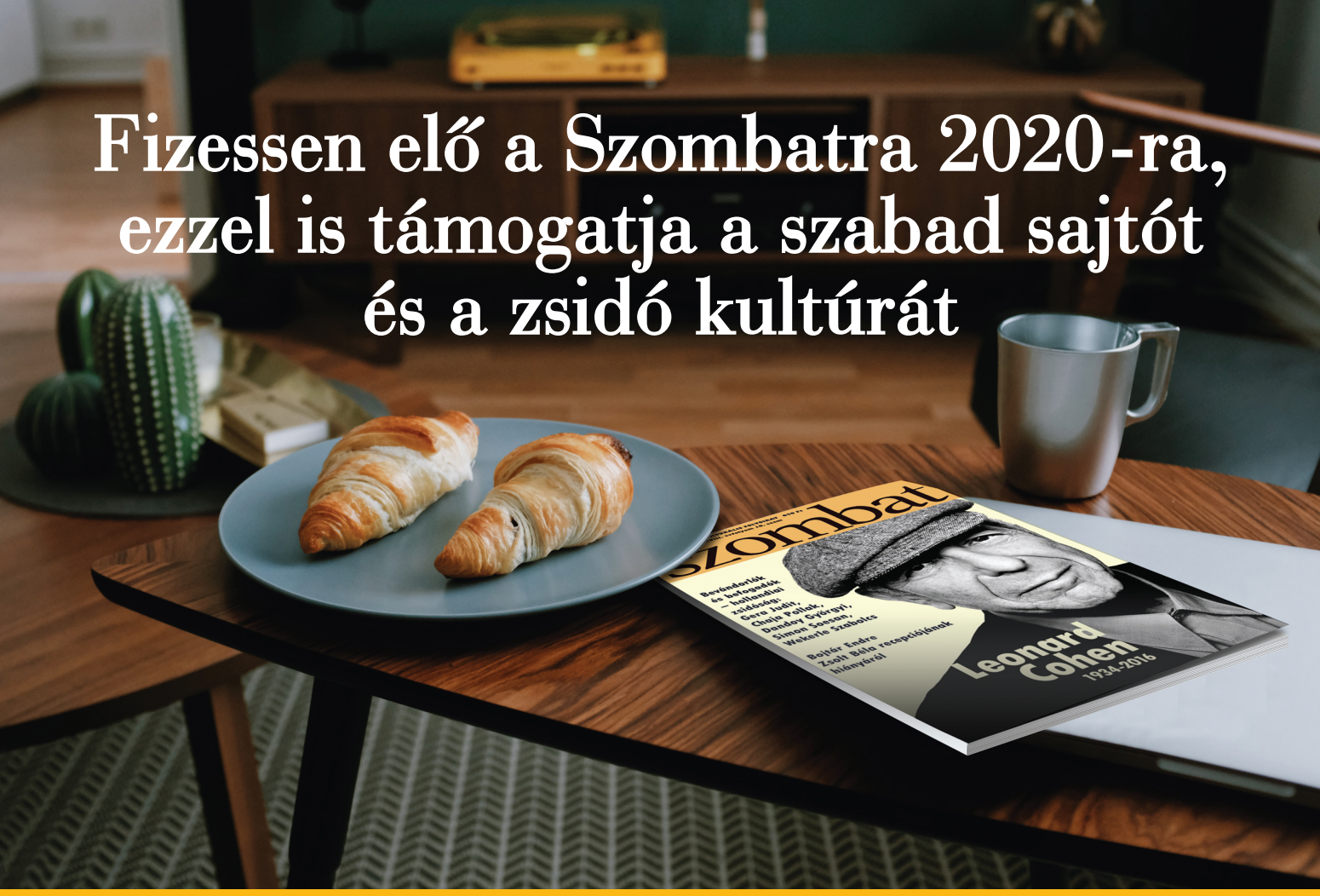
Balázs Gábor, Vágvölgyi B. András és mások írásai

Klímakatasztrófa vagy túlzott aggodalom?

Novák Attila az '50-es évek anticionista pereiről

Keleti Éva fotózásról, traumákról, a 20. századról

Fizessen elő a Szombatra 2020-ra, ezzel is támogatja a szabad sajtót és a zsidó kultúrát

Éves előfizetés lapunkra 6950 Ft.

Neve és postacíme megjelölésével, telebankos vagy internetes átutalásával közvetlenül is intézheti előfizetését a Mazsike Szombat Szerkesztősége 11709002-20066703 számlaszámára.

További csekket az info@szombat.org címen, vagy a 06 1 311 6665-ös telefonszámon kérhet.

Éves előfizetési díj külföldre 50 Euro vagy 70 USD
IBAN számlaszám: HU45117090022006670300000000
SWIFT: OTPVHUHB

2020-as témáinkból:

1989-2019 – Számvetés az elmúlt 30 évvel

Nők a politikában, kultúrában, zsidó közösségben

A zsidók jövője Európában – francia gondolkodók

Írók és a zsidó téma – felszabadultunk-e már?

A zsidó Trianon – centenáriumi körkérdés

szombat
2019. december

TARTALOM

4 | Arthur Waskow:
Súlyos kihívásokkal kell szembenézzünk

5 | Paul Driessen:
Itt azonban sok az arrogancia

7 | Radvánszki Péter:
Mit mond a zsidó hagyomány a globális vízválságról?

9 | „Ver minket az isten, mert választott népe vagyunk”
(Vekerdy Tamással beszélget Várnai Pál)

11 | Novák Attila:
Kenyértörés
(Vallásos cionista mozgalom az 1950-es évek Budapestjén)

15 | Műfaji forradalom
(Szántó T. Gábor)

15 | Balázs Gábor:
Egy ország a tévésorozatok tükrében

21 | Gál Attila:
Az ellentétek feloldhatók

23 | Az ultraortodox Shtisel család rajongói

25 | Izraeli és amerikai alkotók a Homeland-ről, a Shtisel-ről és más tévésorozatokról

27 | Vágvölgyi B. András:
Arcvonal a Közel-Keleten

30 | Vágvölgyi B. András:
A végzetes Singer-varrógép
(A képernyőn: Eli Cohen, a komikus Sacha Baron Cohen alakításában)

32 | A magyar fotográfia nagyasszonya
(Keleti Évával beszélget Kirschner Péter)

15–20. EGY ORSZÁG A TÉVÉ-SOROZATOK TÜKRÉBEN

szombat

2019. december
5779. kiszlév

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor, Itamár Jáoz-Keszt
Komoróczy Szonja Ráhel
Korányi László, Kovács András
Novák Attila

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Szász Anna Lujza szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Bassa László, Bóka B. László
Csáki Márton, Mátraházi (Suematra) Zsuzsa
Németh Ványi Klári, Szarka Zsuzsa
Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Mazsihisz
Mazsök
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

Címlapon: A Shtisel című izraeli tévésorozat főszereplői

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2019. november 15-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1054 Budapest, Tüköry utca 3.
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org

Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 6950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.
HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

KELL-E KÜZDENIE EGY ZSIDÓNAK A KLÍMAVÁLTOZÁS ELLEN?

A washingtoni *Moment Magazine* honlapján 2019. júniusában Arthur Waskow, a philadelphiai *The Shalom Center* rabbija, valamint Paul Driessen, a washingtoni székhelyű, környezeti témákkal foglalkozó *Committee For A Constructive Tomorrow* (CFACT) vezető tanácsadója válaszolt a klímaváltozással kapcsolatos kérdésekre.

Arthur Waskow

SÚLYOS KIHÍVÁSOKKAL KELL SZEMBENÉZZÜNK

Kell-e küzdenie egy zsidónak a klímaváltozás ellen?

Igen! Felkiáltójellel a végén! Azzal kapcsolatban, hogy a klímaváltozás okán súlyos kihívásokkal kell szembenéznünk, a tudományos világ elsöprő többsége egyetért, a földdel kapcsolatos felelősségünk pedig a zsidó nép őstörténetéhez nyúlik vissza. A bibliai hagyományban – sokkalta inkább, mint a későbbi rabbinikus hagyomány szerint – a nép és a föld sorsa összefonódik, hiszen elődeink pásztorok és földművelők voltak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Tanach, azaz a héber Biblia sok tekintetben arról szól: működő vagy éppen működésképtelen viszonyban voltunk a földdel. Az Édenkert történetében Isten – a Valóság – azt mondja: „Itt ez csodálatos, bámulatos bőség, éljetek vele, élvezzétek! Csak tanúsítsatok egy kis önmérsékletet!" Persze ez nem sikerült, a bőség pedig odalett. Következményként a Valóság – Isten – azt mondja: „Most aztán életetek minden napján arcotok verejtékével kell dolgoznotok azért, hogy legyen mit ennetek." Olyasmi ez, mint ami a Mexikói-öbölben történt 11 évvel ezelőtt, amikor az olajtársaság önmérsékletének hiánya miatt munkások haltak meg, és az öböl élővilágának nagy része súlyosan károsodott.

Később – egy pozitívabb kimenetelű történetben – a fáraó szolgasorba taszít embereket, és kegyetlensége mai szóval élve ökológiai katasztrófához vezet: Egyiptomot minden korábbinál pusztítóbb jégeső sújtja, és ihatatlanná válik a víz! A felszabadulás után azonban azt olvassuk, hogy a zsidók a pusztában megkapják a mannát – és a szombatot is. Azaz a föld termővé és bőséget hozóvá válik, ha új módon, örömmel tartóztatjuk meg magunkat.

Milyen zsidó ideáknak kell meghatározniuk a felfogásunkat?

Az örömteli önmegtartóztatás lényeges pont. Ennek kifejezője a sabbat. Mózes har-

madik könyvének 25. részében azt tanítja a Tóra, hogy a földnek minden hetedik évben pihennie kell. Azt minden pásztor tudja, hogy ha engedjük a juhokat mindig ugyanazon a réten legelni, akkor mind a rét, mind a juhok elpusztulnak. Ezért a *smitá* (az elengedés éve) hagyja megpihenni a földet – és az embereket is, hogy felszabaduljanak kötelezettségeik alól. Rögtön ezután a 26. fejezet elmondja, mi történik, ha nem tesszük ezt. Mintha csak a modern klímatudomány szavai lennének: csapások, aszályok, éhségek, árvizek, és tömeges elvándorlás.

Később, az Írások kora után elveszítettük a kapcsolatot a földdel, és csupán a társadalmi igazságosságra koncentráltunk. De amikor a teljes földi lét veszélybe kerül, ez a társadalmi igazságosság már nem választható el a föld „igazától", az ökológiai észszerűségtől. Itt tartunk most, és a zsidó népnek kötelessége egységbe hozni a bibliai földközpontúságot a rabbinikus társadalom-központúsággal. Ez nemcsak zsidóként, hanem emberként is felelősségünk.

Mit kell tennünk most?

A Shalom Center arra ösztönzi a hitközségeket, hogy hozzanak létre helyi napenergia-szövetkezeteket. Ezáltal – különösen közös finanszírozásban – csökkenthetik villamosenergia-kiadásaikat, ráadásul a közös cél nem csak a napelempark létrehozásában, hanem közösségként is összekovácsolhatja őket. Benne van a lehetőség, hogy örömöt hozzon a kapcsolatokba a nehezteléseket és rossz érzéseket helyett.

Milyen lesz ötven év múlva a Föld?

Ha nem cselekszünk, kopár pusztasággá lesz. Nemrégiben készült el az ENSZ jelentése arról, hogy egymillió faj kihalásával kell számolnunk – ez lenne a hatodik nagy fajpusztulás a Föld történetében. Ha túl is élné az emberiség, akkor is rettenetesen kezdetleges állapotokkal kellene szembenéznünk. Rá vagyunk utalva az élet körülöttünk lévő szövevényére! Izrael állama számára a valódi egzisztenciális fenyegetettséget az jelenti, hogy beszorul a tenger és a sivatag közé: a Negev egyre közelebb jön, a Földközi-tenger vízszintje pedig emelkedik. Ha Dél-Afrika és Közép-Amerika lakhatatlanná válik, akkor egy fal nem lesz elég arra, hogy távol tartsa a menekülteket. Ugyanez igaz a Közel-Keletre: hiszen az emberek nem tudnak tartósan 50 fok közeli hőmérsékleten élni – és megtörténik a Leviticus 26! De nem kell így lennie. A javasolt Zöld New Deal valójában olyasmi, mint a smitá volt – a társadalmi igazságosság és az ökológiai észszerűség kombinációja. Persze sokan azt mondják: „Á, a Zöld New Deal csak álom!" Nos, erre Herzl Tivadar szavaival csak azt tudom mondani: ha akarjuk, nem álom!

A javasolt klímastratégiák bármelyike jelent-e veszélyt a gazdaságra nézve?

A gazdaság mostani formájára bizonyosan – de ez éppen azért van, mert át kellene alakítani. Amikor megújuló energiákról beszélünk, a szénbányászok és az olajipar azt kérdezi: „És velünk mi lesz?" Ezekre a kérdésekre meg kell találni a választ, amennyiben – az erkölcsi, etikai megfontolásokon túlmenően – politikailag lehetséges lesz megtenni a szükséges lépéseket. A Zöld New Deal alapgondolata az, hogy a gazdaság átalakítása mind elméleti, mind gyakorlati szempontból sok munkát igényel, és ezt a munkát jól fizető állásokkal kell ösztönöznünk. Amikor például az Egyesült Államok belépett a II. világháborúba, Franklin Delano Roosevelt lényegében azt mondta, hogy tönkre kell tennünk az autóipart, tankgyártásra alakítva át azt. Én úgy nőttem fel, hogy veteményesünk volt a hátsó kertben – az egész ország tele volt ilyenekkel, hogy a nemzetgazdaság a háborús igények kielégítésére összpontosíthasson. Az ilyen intézkedések azonban meg is mentették a gazdaságot, mivel új ágazatokat hoztak létre. Egyértelmű, hogy most is újfajta gazdaságot kell teremtenünk. Hogy eljuthatunk-e erre megfelelő, igazságos módon, úgy, hogy ne tegyük tönkre az embereket – köztük a szénbányászokat és az olajfinomítókat –, az nagy kérdés és kihívás.

Akik szerint a klímaváltozás elleni küzdelem tönkre fogja tenni a gazdaságot, részben éppen azok, akik jelenleg milliárdos nagyságrendben részesülnek évente ennek a fajta gazdaságnak az eredményeiből. Azt viszont nem árulják el, hogy a mostani gazdaság saját magát is felszámolja, és mindenkit magával ránt a pusztulásba. Tehát már csak ahhoz is szükséges az új, hogy a régi egyáltalán működni tudjon!

Paul Driessen

ITT AZONBAN SOK AZ ARROGANCIA

Kell-e küzdenie egy zsidónak a klímaváltozás ellen?

Nem! Nem hiszem, hogy ez bárkinek is feladata lenne. Már csak azért sem, mert ez azt feltételezné, hogy a klímaváltozás valami új jelenség, amely teljes egészében és minden más természetes okot kizárva a fosszilis energiahordozók használata miatt állt elő, és ebből fakadóan az ilyen típusú energiahordozók használatának kiiktatásával meg is lehet szüntetni. Ezzel szemben a klímaváltozás visszatérő jelenség az emberi történelemben. Az alapvető probléma tehát az a feltételezés, hogy 1) kialakulásában az ember és a fosszilis energiahordozók játsszák a főszerepet, 2) az éghajlatot mi valamilyen módon kontrollálni tudjuk, 3) most valamilyen példátlan és kataklizmaszerű esemény előtt állunk. Ha azonban összehasonlítjuk az előrejelzéseket azzal, ami a valóságban történik – és ami történt évmilliókon keresztül –, akkor láthatjuk, hogy semmi olyan új vagy katasztrófaszerű dolog nem fenyeget, amit állítanak.

Azt mondják, hogy ki kell vezetnünk a fosszilis energiahordozók használatát – amelyek Amerika energiaellátásának 82%-át adják –, és át kell váltanunk bio-üzemanyagra, szél- és napenergiára. Ezekkel kapcsolatban azonban ugyanúgy felmerülnek az emberi

jogi, környezetvédelmi, sőt a gyermekmunkával kapcsolatos aggályok. Nem hinném tehát, hogy ezt kellene tennünk. Ráadásul az emberek egészségi állapota és az életszínvonal egészen az 1800-as évekig – a szén és a kőolaj használatának bevezetéséig – nem kezdett el javulni. Azt is mondják, hogy el kell fogadnunk az állam beavatkozását az élet minden területén, és meg kell győznünk a világ legszegényebb országainak családjait – Afrikában és Ázsiában –, hogy csak olyan mértékig növekedhet az életszínvonaluk, amennyire szél- és napenergia használatával képesek azt előmozdítani. Némelyek szerint ezek a technológiák kellően hatékonyak, ráadásul tiszták, zöldek és fenntarthatók – de ez nem igaz.

Milyen zsidó ideáknak kell meghatározniuk a felfogásunkat?

Ezzel kapcsolatban mindenki a *tikkun olam*-ra hivatkozik. A tikkun olam (Tikkun Olam: A világ megjavítása. A modern zsidóság gondolkodásában nagy szerepet játszó, misnai eredetű gondolat. – *A szerk.*) azonban mindkét irányban érvényes. Ha valaki a felelősségre hivatkozva küzd az ember által okozott klímaváltozás ellen, létrehozva mindezeket az új rendszereket, de közben tönkreteszi a gazdaságot és leépíti az életszínvonalat, akkor a harmadik világ lakóinak végül trágyával kell majd fűteniük, belélegezve a szennyező gázokat, miközben azt mondogatjuk nekik, hogy a kunyhójukban mindössze egy harmincliteres hűtőhöz és egy villanykörtéhez elegendő energiát használhatnak. Ez vajon felelős, a világot jobbá tevő megközelítés?

A zsidók mindig is jók voltak az elemzésben – ez kulcsfontosságú volt a túléléshez. Amikor eltiltottak bennünket valamilyen megélhetési formától, találtunk másikat. Mindez, tehát az elemzés és az innováció, része a zsidó kultúrának. Most azonban azt mondják nekünk: ne gondolkodjatok – csak fogadjátok el, hogy amit valaki állít a katasztrófával fenyegető klímaváltozásról, az igaz. Ez azonban nagyon nincs rendjén.

Az igazi morális kötelesség az, hogy meggyőződjünk róla: józan tudományra és a bizonyítékok teljesen végigvitt, átfogó megvitatására alapozzuk a döntéseinket. Itt azonban sok az arrogancia, amelynek nagy része a fosszilis energiahordozók iránti gyűlöleten alapul – annak ellenére, hogy ezeknek számos jó dolgot is köszönhetünk, beleértve például a bálnák megmentését, vagy éppen az egészségi állapotunk és az életszínvonalunk javulását!

Mit kell tennünk most?

Ha vannak anyagi és technológiai javaink, bármilyen klímaváltozást túl tudunk élni. Én nem látok olyan katasztrófát közeledni, amelyet az emberiség az eddigi történelem során ne tudott volna kezelni. Katasztrófaszerű változások mindig történnek: néhány évvel ezelőtt Wisconsinban egy olyan sziklát ástam ki, amely a legutóbbi, mérföldes vastagságú pleisztocén glecscserfolyam nyomait viselte – gondoljunk csak bele, mi lenne Kanadával és az Egyesült Államokkal, ha egy gleccser ma elborítaná a városainkat! A most prognosztizált egyfokos hőmérséklet-emelkedéshez viszonyítva az valóban klímaváltozás volt. Vagy nézzük meg az ősi pueblo indiánokat és a majákat kipusztító szárazságokat!

Ha azonban vannak jó házaink, jó energiaellátási rendszerünk és technológiáink, amelyek révén figyelmeztethetjük az embereket például egy közelgő cunamira, akkor a túlélés esélye rendkívüli mértékben megnő, és mindent sokkal gyorsabban újjáépíthetünk, mint az elmúlt korokban. Nagyon sok függ tehát az innovációs képességeink felszabadításától és attól, hogy ne bürokrata kormányok mondják meg nekünk, melyik az a szűk tér, amelyben tevékenykedhetünk.

Milyen lesz ötven év múlva a Föld?

Nos, milyen volt ötven évvel ezelőtt, 1970 körül? Paul Ehrlich például, és mások is rendkívüli terméshiányokat és éhségeket jósoltak az 1970-es években – és nem lett igazuk. Járműveink jelenleg az akkori szennyezőanyag-kibocsátásuknak két százalékát engedik csupán a levegőbe. Ami a szénerőművek kéményein kijön, javarészt vízgőz és szén-dioxid. És ki tudta volna elképzelni a mobiltelefonokat 1970-ben? Földgázt például nem is használtunk még ötven évvel ezelőtt, most pedig buszokat, autókat működtetünk vele, és elektromosságot állítunk elő. Ötven év múlva talán magfúziós és olyan energiatermelési technológiákat fogunk használni, amelyeket ma még el sem tudunk képzelni. Nem tudom megjósolni, mire juthat el az emberi kreativitás!

A javasolt klímastratégiák bármelyike jelent-e veszélyt a gazdaságra nézve?

Ha azt tennénk, amit a klímavédő aktivisták akarnak, hogy tegyünk, az súlyos következményekkel járna. A Zöld New Deal mind az emberre, mind a környezetre igen káros hatással lenne. A szél és a Nap energiájának megszelídítése mindenféle ásványi anyag, valamint beton, föld és fémek, sőt akár a legkülönlegesebb új anyagok felhasználását igényli – ritka földfémeket, lítiumot, kadmiumot és kobaltot az akkumulátorokhoz, turbinákhoz és napelemekhez –, amelyeket Kínából és Afrika kínai befolyás alatt álló, gyermek- és rabszolgamunkát alkalmazó, egészség-, környezet- és munkavédelmi biztonság nélküli területeiről kell beszerezni. Számos olyan társadalmi igazságosságot és emberi jogokat érintő kérdés van, amelyekről a klímariogatók nem akarnak beszélni.

A bajok elhárításához abba kell hagynunk a katasztrófakommunikációt, és végig kell gondolkodnunk, mi az, ami tényleg működőképes lehet. Minden egyes cselekedetünknek vannak következményei, mind a gazdaságra, mind az életünkre nézve.

Szombat az interneten

Palesztinokat védő izraeli ügyvédről szóló film nyerte a Verzió filmfesztivált | New York: megkéseltek egy ortodox zsidó férfit | Orbán Viktor az izraeli főrabbi társaságában fogadta Köves Slomót | „Mire gondol, amikor meghúzza a ravaszt?" – tudósítás Kelet-Ukrajnából

Cikkeink a **www.szombat.org** honlapon. Olvassa a *Szombat*ot az interneten is!

Radvánszki Péter

MIT MOND A ZSIDÓ HAGYOMÁNY A GLOBÁLIS VÍZVÁLSÁGRÓL?

Nemrég egy barátommal a zsidó irányzatok vitáiról, küzdelmeiről beszélgettünk. Egy ponton túl, nagy tudású vitapartnerem azt mondta: "Ez amúgy is lényegtelen lesz a jövőben, hiszen minden a környezeti katasztrófákról fog szólni. Namíbia állítólag rákényszerül, hogy eladja vadállatait a vízhiány miatt." Ráadásul ez a beszélgetés a nagy brazil és afrikai erdőtüzek előtt folyt le. Barátomnak igaza van abban, hogy súlyos kérdésről van szó. Régóta tudható, hogy a szárazság az utóbbi években olyan országokat sújtott, eddig nem látott mértékben, mint pl. Dél-Afrika, India, Marokkó, Irak, és a nem is oly távoli Spanyolország.

A víz, és különösen annak hiánya valóban univerzális jelentőségű kérdés. Azonban pont a víz kérdésköre az, ami összeköti a partikulárisan zsidó hagyományokat az univerzális motívumokkal.

Az eső megléte vagy hiánya, meghatározó jelentőséggel bír a zsidóság szent szövegeiben, és a liturgiában. A deuteronomista gondolat szerint azon zsidó közösségnek fog esni az eső, amelyek megtartják az Örökkévalóval kötött szövetséget. Az eső miatt lesz gabona, a gabonából pedig takarmány, és étel készül. „És te eszel és jóllaksz." – mondja a Deuteronomium, és a mindennap elmondott, étkezés utáni áldás.[1]

A nagyünnepi időszak a víz szempontjából

Az őszi ünnepek felerősítik a vallásos zsidóban az "ég iránti félelmet" (*jirát sámájim*). Tudható, hogy a megtérés tíz napja (*ászeret j'mé tesuvá*) az önvizsgálat, bűnbánat időszaka, de hogyan értelmezhető mindez, a mindennapos természeti katasztrófák fényében?

A nagyünnepi istenfélelem értelmezhető úgy, mint a szárazság és aszály miatti szorongás. A természethez közeli ember, mint amilyen a rabbinikus kor zsidói is voltak, állandó egzisztenciális félelemben élt. Hiszen a természet kénye-kedve szerint adott kenyeret, katasztrófát, jó időt, aszályt. A rabbinikus gondolkodásban mindezek felett az Örökkévaló akarata csüngött.

Az eső: isten ajándéka. Az éhínség: isten haragja, melyet el kell hárítani, le kell csillapítani… Szárazság esetén közösségi önvizsgálatot sürgetett a halacha. Azáltal, hogy a nép, közösségileg, egy emberként szembenéz saját cselekedeteivel, hatalmas erőt képvisel. Aszálykor ugyanis a teljes közösségre kiterjedő böjtöt (*táánit g'sámim*) tartottak, ami azt is jelentette, hogy a zsinagóga szimbolikus terét kiterjesztették a közterekre. A Tóraszekrényt kivitték az utcára. Az emberek az utcán zsákruhát hordtak, és hamut szórtak a fejükre. A gyász jelei mindenhol láthatóvá váltak és csakúgy, mint Ros Hásáná idején, sófárt fújtak. A liturgia is átalakult: az imákba bekerültek a Zichronot (emlékezések), Sófárot (sófárok) imarendek is, mint újévkor. Ha a népnek sikerült közösségként cselekednie, változtatnia a szokásain, megmenekült az éhhaláltól.

A zsidó újév a Teremtés pillanataira emlékeztet bennünket. Az Édenkertben pedig bőven volt víz. Az ember megkapta a szükséges élelmet a kertből, összhangban élt a természettel, nem kellett az időjárás, vagy a termés miatt aggódnia. A kiűzetés óta, azonban már meg kell dolgozni az élelemért, és félelemmel tölti el, annak a lehetősége, hogy nem jut hozzá.[2] Őseink tudták, hogy az eső a természet és Isten ajándéka. Ugyanakkor – a hagyomány szerint – minden egyes ember felelőssége, hogy essen az eső. Ennek a felelősségnek a tudatosítása vezet minket a természettel való harmóniához, amit a Szentírásban az Édenkert reprezentál.

Őseink tudták, hogy az eső a természet és Isten ajándéka. Ugyanakkor – a hagyomány szerint – minden egyes ember felelőssége, hogy essen az eső. Ennek a felelősségnek a tudatosítása vezet minket a természettel való harmóniához, amit a Szentírásban az Édenkert reprezentál.

A tér allegóriája

A teremtéstörténet szerint az Éden vizei táplálják az egész világot. Más, ókori, közép-ázsiai kultúrákban általánosan elterjedt volt az a gondolat, hogy a föld az édenkerti folyamokból keletkező óceánon úszik. A mitologi-

kus gondolkodás szerint a vizek egy kertet táplálnak, mely tele van egzotikus növényekkel, gyümölcsökkel. Az ókorban a templomok, így a Jeruzsálemi Szentély is az Édenkertet reprezentálta az emberek számára. Ezékiel beszámol a leendő Szentély alól folyó víz csodálatos erejéről, a kert varázslatos tulajdonságairól:

„És visszavitt engem a ház bejáratához; és íme víz jön ki a ház küszöbe alól keletnek, mert a ház előrésze kelet felé volt; a víz pedig lefolyik a ház jobb oldala alól, az oltártól délre... Midőn visszatértem, íme a patak partján igen sok fa, innen és onnan. És szólt hozzám: Ez a víz kifolyik a keleti kerületbe és lefolyik a síkságra és bemegy a tengerbe, a tengerbe a kifolyt víz, és meggyógyul annak vize... És lészen, állnak mellette halászok Én-Géditől Én-Eglájimig, hálók kiterítő helye lesz; neme szerint lesz a hal, mint a nagy tenger hala, igen sok. ... A patak mellett pedig, a partján innen és onnan, felnő mindenféle gyümölcsfa, nem hervad a levele és nem fogy el a gyümölcse; hónaponként érlel, mert vize a szentélyből jön ki, és lészen gyümölcse eledelre, levele pedig gyógyításra. “ Ezékiel (47:1,7-10,12)

A csodás ábrázolás inspirációja a valóság is lehetett: az a látvány, ahogyan Jeruzsálem fénykorában a Gihon patak táplálta a Kidron völgy csodálatos kertjét.[3] Érthető volt, hogy Júda királyai hangsúlyt fektettek hatalmas, díszes kertek kialakítására. Az ókori közel-keleti uralkodók hatalmát a kertjeik gazdagsága, egzotikussága is reprezentálta. A birtokolt területek, nemzetek jellemző terméseit a kertjeikbe ültették, növesztették, mert a növények az uralt népeket reprezentálták.

Nem csak Ros Hásáná utal az édenkerti harmóniára. A természetről, növényekről szól Szukkot ünnepe. Kilépünk zárt világunkból, hogy a sátorban, a természetben éljünk egy hétig. “A világ Szukkotkor a vízről ítéltetik meg.”, mondja a Misna.[4] Ahogyan a Ros Hásáná a szárazság veszélyére emlékeztet minket, a sátoros ünnep már az eső és a víz bőségének reményét fejezi ki. Smini Áceretkor, a Szukkotot lezáró nyolcadik napon, spirituális értelemben is elkezdődik az esős időszak. Az imavezető kitliben, halotti ruhában könyörög az esőért. [5]

A prófétai hagyomány szerint, a távoli jövőben tehát eljöhet az a pillanat, amikor az Édenkert újjászületik. Addig pedig évről évre imával fordulnak az éghez a vallásos zsidók, különösen a nagyünnepi időszak végén. Mi akadályozza meg, hogy az Édenkert újra megvalósulhasson? Az Énekek Éneke, hagyományos zsidó értelmezése szerint, spirituális értelemben Izrael népe egy betemetett, kiszáradt kút. A férfi (vagyis az Örökkévaló) mondja az Énekben:

“Elzárt kert az én nővérem arám, elzárt kútfő, lepecsételt forrás. Hajtásaid díszkert: gránátalmafák drága gyümölcsökkel, ciprusok nárdussal; nárdus és sáfrány, illatos nád meg fahéj, mindenféle tömjénfákkal, myrrha és alóé, mindenféle kiváló fűszerekkel. Kertek forrása, élő vizek kútja, mely lefolyik a Libanonról. Serkenj, észak, a jöjj el, dél, leheld át a kertemet, folyjanak fűszerei. Jöjjön barátom az ő kertjébe s egye drága gyümölcseit.” (Énekek Éneke 4:12-16)

A lehetőség tehát megvan, hogy Izrael állandó, bőséges forrássá váljon. A forrás vizének hatására az Édenkert újjáéledhet, de Izrael bűnei miatt még nem jött el ez a pillanat. [6]

Lokális cselekedet, globális felelősség

A vízhiány megoldása az Édenkert felé vezető útra terel minket, legyen szó univerzális vagy partikuláris nézőpontról. Tudományos értelemben a globális felmelegedést, és annak kiváltó okát, az emberiség kártékony tevékenységét teszik a legtöbben felelőssé a krízisért.

Mi az egyes ember felelőssége? Mit lehet tenni?

Rengeteg válasz születik természetesen, az adományozástól kezdve, a tudatosan zöld életmódig, és így tovább. Mindegyik utat magunknak kell megvizsgálni. Ugyanakkor a közösségi fellépés már többet követel meg! Hiszen közösségi felelősségünk is létezik, ami már nem csupán egyéni, hanem a társadalmi jövőnkről is szól, annak tudatosításáról, hogy mindannyiunkat érintik a jövő környezeti kérdései.

A judaizmusnak tehát rendkívüli üzenete van minden egyes zsidó (és nem-zsidó) számára. A globális krízis az egyéneket is érinti, amit a sajátos zsidó hagyományunk is felismer, és közösségi cselekedetre buzdít. Ünnepeink, spiritualitásunk a környezetünkről, a vízről is szólnak. A nagyünnepi istenfélelem ugyanabból fakad, mint az a félelem, amit a 21. század embere érez a globális katasztrófák láttán. Felelősek vagyunk a természetért, amit fel kell szabadítanunk az emberi elnyomatás alól, ki kell ásnunk az elzárt kutat, hogy táplálni tudja a jövő Édenkertjét.

A lehetőség tehát megvan, hogy Izrael állandó, bőséges forrássá váljon. A forrás vizének hatására az Édenkert újjáéledhet, de Izrael bűnei miatt még nem jött el ez a pillanat

JEGYZETEK

1 “És lesz, ha hallgattok parancsolataimra amelyeket én ma nektek parancsolok, hogy szeressétek az Örökkévalót, a ti Isteneteket, hogy szolgáljátok őt egész szívetekkel és egész lelketekkel, akkor megadom országotok esőjét annak idejében, az őszi esőt és a tavaszi esőt, és betakarítod gabonádat, mustodat és olajadat. És adok füvet meződön barmodnak és te eszel és jóllaksz. “ Deut 11:13-15
2 Gen 3:17-19
3 Hasonlóan Ezékielhez, Zakariás és Joél próféta is azt jósolta, hogy az idők végén Jeruzsálemből újra víz fog fakadni. Zak 14:8-10, Joél 3:18
4 mRH 1:2
5 A Szentély ideje alatt, Szukkotkor tartották a Szimchát Bét há-Soévát, a vízöntés ünnepét, a legprofánabb ünnepet talán, Purim mellett. Rabbik tűzzsonglőrködtek, a papok vizet öntöttek az oltárra. Folyt tehát a víz, és valószínűsíthetően a bor is. A fáklyákat újrahasznosított ruhákból készítették. Igazi ünnepe a természetnek, és annak ciklikusságának. mSzuk 5:1-4
6 Több zsidó kommentátor szerint ezt a verset spirituálisan kell értelmezni: a zsidó bölcseknek a tanítást el kell vinni a néphez, Izraelnek pedig tanítójává kell válnia a nemzeteknek.

„VER MINKET AZ ISTEN, MERT VÁLASZTOTT NÉPE VAGYUNK”

Az alábbi beszélgetés Vekerdy Tamással halála előtt néhány héttel készült, és az akkor már nagyon legyengült interjúalany helyett a felesége küldte vissza a javított változatot. Könnyen lehet, hogy az október 9-én elhunyt író, pszichológus életében ez volt az utolsó interjú.

Nemrég egy étkezdében egy asszonnyal beszélgettem, és kamasz unokáját látva megemlítettem, hogy épp a napokban láttam Vekerdy Tamást a tévében. „Imádom Vekerdyt” – mondta az asszony, “annyira ért a gyerekekhez.” Honnan ért Ön annyira a gyerekekhez?

Első válaszom az, persze, hogy fogalmam sincs. A második pedig az, hogy van nálunk egy ilyen családi örökség. Nagyon sok óvónő, tanár, gyógypedagógus, gyámügyi jogász volt a családomban. Van egy olyan emlékem is, hogy Steiner Béla, zseniális gyermekorvosunk egyszer megérkezett hozzám, amikor 40 fokos lázzal, kanyaróban feküdtem. Leült mellém, roppant elegánsan és frissen mosott kezével megfogta a pulzusom. Tüstént jobban lettem. Ebből látszott nekem, hogy ő egy varázsló. Akkor határoztam el, 4-5 éves koromban, hogy én is varázsló, én is gyerekorvos akarok lenni.

A mostani oktatásról sokszor elmondta, megírta a véleményét. Gyakran hangsúlyozza, hogy az oktatásnak védeni kell a gyerekek túlterhelésétől, a lexikális megközelítéstől, mert a tények hamar elfelejtődnek. Nagy súlyt helyez az érzelmi intelligenciára való nevelésre, a kreativitásra. Voltaképpen milyen iskolát szeretne?

A világ érdekes, az ember érdekes. Nem igaz, hogy halálosan unalmas és szorongató kell, legyen a világgal való találkozásunk. Amikor a gyerek találkozik a felnőttel, a tanítóval vagy a szülővel, annak boldog egymásra ismerésnek kéne lennie, ahol rácsodálkozunk együtt a világ nyilvánvaló titkaira, ahogyan Goethe szokta volt mondani.

Hogy hol tűnik el a világ érdekessége, ezt nagyon nehéz megragadni. Mindjárt maga a szó, *kötelező*, jelzi, hogy itt eltűnőben van, ami érdekes. Mert, ami kötelező olvasmány, az nem tetszhet. Érzelmi részvétel nélkül nincs hatékony tanulás, mondja ki 1996-ban az agykutatás, és hiába hívják fel erre a figyelmet kutatók, mint például Freund Tamás és mások, ezt mindmáig nem hisszük el nekik. Érdeklődés, öröm nélkül nincs hatékony tanulás. Sajnos csak a kényszerben hiszünk.

Visszatekintve az iskoláimra, egynek azért nagyon örülök, hogy rengeteg verset kellett kívülről fújnunk. „Nyelvében él a nemzet".

Igen, a nyelv tesz bennünket valakivé, azon a helyen, ahol élünk. Ha tetszik, a nyelv tesz bennünket magyarrá, a nyelv tesz zsidóvá. A nyelvnek van egy sajátos hordozó géniusza, amely beavat minket a világnak olyan titkaiba, amelyekhez különben nem jutnánk hozzá. És ilyen értelemben a verseket inkább zenének tekinteném. Mert a vers érzelmileg megragadó, magával sodró, művészi élmény. És minden művészi élmény mélyen hat ránk.

Ön nem hisz az osztályozásban. Hogyan lehet másképpen felmérni egy tanuló felkészültségét?

Amikor a nacionalizmus volt a főbűn, én nacionalista voltam, amikor pedig a liberalizmus, akkor azonnal liberális lettem és büszkén mondtam ki, hogy zsidó vagyok

Hogy miért rossz az osztályzás? Mert akkor nem az a fontos, hogy milyen az a kristály, milyen illata van a növénynek, milyen simogató az állat prémje, hanem, hogy hányasra felelsz belőle holnap. Nincs a világról, a vele való összefüggésünkről érzelemmel átjárt élményünk. Az osztályzás elterel a világtól.

Valahol azt írja, hogy a szülőknek ne csak a nevelésben, de az oktatásban is legyen szerepük. A szülő legyen a gyerekének a cinkosa.

Cinkosság, igen. Manapság cinkosnak kell lennünk a gyerekünkkel, különben az elhal, elpusztul a mai magyar iskolában. A terjedelmes, nehéz, a gyermek által csak nehezen felfogott házi feladat elronthatja egy család egész hétvégéjét.

Feleségemet, nyilván kamaszkorában, a tanárnő rajtakapta azon, hogy a Test ördöge című francia regényt olvassa. A tanárnő felszólította őt, hogy küldje be az apját, ahogyan ez akkoriban dívott. Apja bejött. „Nézze, miket olvas a lánya." „Tudom" – felelte – „én adtam oda neki. Nagyon jó könyv, Önnek is ajánlom."

Voltak tanítók, például Kálvin, akik betiltották a táncot, mert az egy bűnös dolog. Ezzel szemben Dávid király féktelenül táncolt, boldogságában. Idézném Assisi Szent Ferencet, aki azt mondja, hogy kerüljük a szomorúságot, mert abban ott fészkel a sátán. Nem aszkétikus, savanyú, a másokat nevelő vallásosságra van szükség, hanem arra az örömre, a tánc, a táj örömére, amelyet a haszidoknál is látunk. Kirándulni kell, járni a természetben. Ez érzéklletes élmény, arról, hogy egyek vagyunk a világgal.

Ön valahol azt mondja: ha egy gyereknek tehetsége van valamihez, például a tánchoz, a zenéhez, hagyjuk, hogy arra koncentráljon. A többi majd jön. Másutt viszont felsorol öt tudnivalót, amelyre a gyereknek feltétlenül szüksége van: számolás, írás és olvasás, angol nyelv, számítógép. Hogyan egyeztethető össze ez a kettő?

Azt mondjuk, élj a környezetedben, s benne élve minden el fog jutni hozzád, ami lényeges. Volt egy vizsgálat: ha semmilyen tanterv nincsen, akkor vajon mit fognak tanítani a tanárok a gyerekeknek? Kiderült, hogy azonos kultúrkörben a tanárok lényegében ugyanazt tanítják. Meg vagyok győződve arról, hogy nincsen szükség tantervre. Amennyiben létezik tanterv, azt az egyes gyerekekre kell alkalmazni.

Önnek nagyon színes, változatos életpályája volt. Írt prózát, drámát, verset, dolgozott egy nevelési folyóiratnak. Mondana pár szót azokról a kitűnő emberekről, akiket megismert? Gondolok itt Karácsony Sándorra, Török Sándorra, Pető Andrásra, Mérei Ferencre. Melyikük volt önre a legnagyobb hatással?

Apám volt az, aki a maga öt-hatezer kötetes könyvtárával, sznobériától mentes, nagy műveltségével, P. Howard és Ady rajongásával összekötött engem a világgal, aki megadta nekem az érzelmi biztonságot, aki mutogatta nekem a csillagokat, meg a naplementét, aki mesélt nekem egy apácáról, egy klastromról, ahol a nővére nevelkedett.

Az Ön családjában sokféle felekezet létezett. Szülei is eltérő vallásúak voltak. Zsidó nagyapját elvitték a kávéházából, kálvinista apja pedig valamilyen zsidó pártnak volt az elnöke. Meg tudná magyarázni ennek a különös családnak a felekezeti hátterét?

Tisztába tennék pár apróságot. Anyám dunántúli zsidó családban, Dombóvár, Kaposvár környékén született, nagyanyám pedig Kalocsán. Anyám családja egy négygyerekes zsidó család volt, gyerekkoromban a Zichy Jenő utcában éltek. Vasárnaponként odajártam ebédelni. Ami bonyolítja a dolgot, hogy anyám, aki óriási ambícióval rendelkezett, ki akart szabadulni ebből a szegény, vidéki kispolgári zsidó létből és már 13 éves korában kálvinista lett. A skót nővérek iskolájában tanult gyors- és gépírást. Mivel már 1919 előtt kikeresztelkedett, egy rendelet szerint elkerülte a sárga csillagot, míg a családjának ezt fel kellett tűznie. Apám felmenői református prédikátorok, eredetileg hajdúk voltak. A család még Bethlen Gábortól kapott nemességet. Dédapám Debrecenből került Hódmezővásárhelyre, s ettől kezdve a család ott élt. Apám az ottani református gimnáziumban a „Zsidó párt" vezére lett, bár ő maga református volt.

Apám anyjának a családja pedig katolikus volt. Abban az időben a lányok az anyjuk, a fiúk az apjuk vallását követték. Apámék tizenegyen voltak testvérek, és a katolikusok és reformátusok állandóan perlekedtek egymással. Ugyanakkor apám első nagy szerelme egy zsidó lány volt. Visszatérve a Zsidó pártra. A gimnáziumban volt két párt: a zsidó és a paraszt. A zsidó pártnak egyetlen zsidaja volt. Weisz Samu, a könyves fia. A többiek egyszerűen csak értelmiségi gyerekek voltak. Ez volt a családi hátterem, valóban színes, és sok tréfára adott alkalmat.

Az a szó, hogy zsidó, nálunk úgyszólván tabu, zsidók és nem zsidók számára egyaránt. Két könyv címéről tudok, ahol a szó megjelenik. Németh Gábor regényénél: Zsidó vagy? A másik Csaplár Vilmos: Zsidó vagyok Magyarországon. Ön a Zsidó könyv címet adta egyik munkájának. Ez a cím szinte provokációnak tűnik.

Amikor a Zsidó könyv megjelent, egy kedves irodalmár barátom azt mondta: Jaj, Tamás, túl provokatív vagy. Én szándékosan adtam ezt a címet, amikor ez a könyv 2002 tavaszán, a választások előtt jelent meg. A könyvben feltettem magamnak a kérdést: Mi vagyok? Úgy válaszolok, hogy zsidó vagyok, homoszexuális vagyok, kozmopolita vagyok, tehát minden vagyok, amit akkoriban épp átkoztak, hogy úgy mondjam, Csurka és a Fidesz. Felkértek akkor, hogy írjak a zsidókérdésről Magyarországon, de ehelyett ezt írtam, s a kéziratot leadtam a 2000-nek, ahol először megjelent.

Amikor a nacionalizmus volt a főbűn, én nacionalista voltam, amikor pedig a liberalizmus, akkor azonnal liberális lettem és büszkén mondtam ki, hogy zsidó vagyok.

Az utóbbi időben egyre többen keresik a gyökereiket, foglalkoznak az identitásukkal. Mi ennek az oka?

Az emberek elveszetten kódorognak a világban. Meg kell értenünk, hogy az emberek akolra, nyájmelegre vágynak. Kevés ember van ma, aki egyedül meg tud állni a világban. Ez tereli őket törzsi szövetségekbe, vér szerinti kapcsola-tokba, amelyek igazán nem működnek. Ennek a világnak már vége, a vér nem mondja már meg nekem, mit kell tennem, csak az individuum. Dante költeményében nem az van, hogy egységbe forrunk a paradicsomban, hanem mindenki külön lény lesz, és ez a sok különálló egység fog harmóniában felzengeni. A vérség útja az ördög szava. Csakis az individuum keserves útján juthatunk el az igazi egybefonódásig.

Sose felejtem el, amit sok éve mondott nekem egy pesti lány: neked jó, te legalább zsidó vagy. Máig megértem őt, mert ő is vágyott valahova tartozni... Nemrég a Klubrádióban volt önnel egy beszélgetés, és abban emlegette Ady írását, a Korroborit, amire két idei regényben is hivatkoztak. Ady sok hízelgőt írt a zsidókról: „a zsidók megcsinálták nekünk Budapestet, „bélyeges seregem", „mentsvárunk".

Ady arról ír, hogy a magyaroknak nászra kell lépniük a muzsikáló zsidókkal. Egymásra vagyunk utalva, mi, magyarok és mi, zsidók. Akkor lesz valami az országból, különben elpusztul. Ez volt az írás lényege. Érdekes, amit Thomas Mann ír a Doktor Faustusban, hogy nincs két olyan hasonló nép, mint a németek és a zsidók. Akár a zenét nézzük, akár az orvostudományokban való kiváló működésüket, stb. Ady ugyanerről beszél magyar vonatkozásban. De visszamehetünk Rákócziig, a prédikátorokig: „Keresvén zsidókkal atyafiságunk", mondják a régi nagy magyarok. Mi olyanok vagyunk, mint a zsidók, ver minket az Isten, mert választott népe vagyunk, bűnösök vagyunk.

Várnai Pál

Novák Attila

KENYÉR-TÖRÉS

Vallásos cionista mozgalom az 1950-es évek Budapestjén[1]

Engländer Tibort 1953. január 29-én vette őrizetbe az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Budapesti Osztálya. A letartóztatások másokat is érintettek, másnap Forgács Jánost, Fényes Istvánt és Radó Miklóst tartóztatták le. Február 26-án Kovácsi Editet, Pollák Tibort és Schmelzer Kornélt vették őrizetbe. Schmelzer kivételével – aki a Bne Akiva vallásos cionista ifjúsági szervezetet vezette – a letartóztatottak a baloldali Hasomer Hacair cionista szervezet vezetőségi tagjai vagy vezető munkatársai voltak.[2] Meg kell jegyeznünk, hogy a Bne Akiva vallásos cionista ifjúsági szervezet volt, míg a Mizrachi[3] a felnőtt szervezetük – az 1949 előtti időkben. Schmelzerék magukat nem mizrachistáknak tartották, hanem a Bne Akiva tagjainak, ami igaz volt, bár a Hasomer Hacair tagjai vallomásaikban nem hivatkoztak erre a különbségtételre.

Schmelzer Kornélt végül 1951-ben, a zsidó gimnáziumban szervezték be a Mizrachi ifjúsági szervezetébe, a Bne Akivába

A vallásos cionisták ideológiája bár más volt, mint a baloldali marxista Hasomer Hacairé, de az illegalitás és a hasonló társadalmi-urbanisztikai háttéren kívül a kollektivista szemlélet is közelítette őket a baloldali cionistákhoz. De kezdjük a történetet a végén, fejtsük fel innen a szervezkedés (rövid) történetét.

A letartóztatott Schmelzer, aki később Menachem Schmelzer néven a The Jewish Theological Seminary professzora, egyik vezetője lett, a budapesti VII. Dohány utca 59. sz. alatt lakott. Schmelzer édesapja korábban borkereskedő volt, majd a zsidótörvények következtében elvesztette kereskedését, és ami mégis megmaradt belőle, az a háború után államosították. A letartóztatás pillanatában a Jánoshalmi Földmívesszövetkezet alkalmazottja volt a Wesselényi utca 56. sz. alatti borkimérésben.[4] Schmelzer Kornél apja munkaszolgálatos is volt, őket deportálták és Strasshofba kerültek, ahonnan 1945

Schmelzer Kornél, már mint Menachem Schmelzer, a Jewish Theological Seminary tanára

áprilisában tértek vissza Kecelre, korábbi lakhelyükre. A család szigorúan vallásos volt, ahogyan az államvédelmis környezettanulmány írja: *„Mélyen vallásos érzelmű, az ortodox valás (sic! NA) szabályait szigorúan betartja pl. szombatonként nem jár liften, és pénzt nem vesz a kezébe. Kóser háztartást vezetnek."* Schmelzert a négy elemi elvégzése után beíratták a hajdúhadházi, majd az egri jesivába, de ezt 1950-ben abbahagyta, és visszajött Budapestre, gimnáziumba. Három osztályt magántanulóként végzett el, majd 1951 őszén a zsidó gimnázium negyedik osztályába iratkozott be. 1952-ben leérettségizett. Az ELTÉ-re járt, 1953 januárjában keleti nyelveket tanult. Schmelzer 1949 előtt nem volt cionista szervezet tagja, bár részt vett korábban az Agudat Jiszraelben, mely (nominálisan legalább is) anticionista ortodox szervezet volt. Bár szülei pártonkívüliek, maga DISZ és MSZT tag. Nagybátyja, Schmelzer Lajos 1947-ben kivándorolt Palesztinába. Őt is magával akarta vinni, de a szülei – fiatal kora miatt – nem engedték.

Schmelzer Kornél a Kazinczy utcai zsinagógába járt imádkozni. A szervezet másik tagja, Ábrahám György a lakása közelében lévő kis imaházba, a Nefelejcs utcába[5], míg a szintén vallásos cionista Kendi Antal (később Izraelben Arye Kendi) a Rumbach Sebestyén utcába, ahol édesapja örökölte meg nagyapja örökülését. Ábrahám és Kendi a zsidó gimnázium szombati istentiszteletein is részt vett. Érdemes még megjegyezni azt, hogy a Kazinczy-utcai ortodox establishmenttel nem volt kapcsolatuk.[6]

Az Agudat Jiszrael 1949 tavaszán megszűnt, a szervezet helységei többnyire (így például a Holló utca 1.-i) imaházzá alakultak át.[7] Az illegális Mizrachi korábban is létezett, hiszen 1950 őszén a sómérok (a Hasomer Hacair tagjai) új csoportot akartak szervezni, és a sómér Mayer Tibor elhozta egy gellérthegyi találkozóra Kendi Antalt, aki közölte, hogy egy másik cionista szervezet vezetője, így a beszervezése feleslegessé vált.[8]

Schmelzer Kornélt végül 1951-ben, a zsidó gimnáziumban szervezték be a Mizrachi ifjúsági szervezetébe, a Bne Akivába, mégpedig Ábrahám György (aki fölötte járt, akkor harmadikos volt) és Kendi Antal. A beszervezés úgy történt, hogy a két fiatal megkérdezte őt, nem akarna egy olyan zsidó szervezetben részt venni, mely a zsidó kérdéssel foglalkozik – nem vallási alapon. 1951. február végén volt egy összejövetel a Lánchíd budai oldalán, ahová Ábrahám hívta meg, Kendi csak a találkozón lepte meg azzal, hogy ő is tag. A találkozó (állítólag) a Bne Akiva alapítási évfordulóján történt *„Ábrahám és Kendi közölték velem, hogy ahová beléptem, mint tag, az az illegális „Mizrahi" cionista ifjusági szervezet,, melynek az a célja, hogy a tagjai Palesztinába jussanak és addig itt Magyarországon a cionista-nacionalista szellemet ápolják."*[9] Összejöveteleket szerveztek, kirándulásokat tartottak, presszókban és lakásokon találkoztak. Ábrahám kezdetben „nevelőként" lépett fel. Az összejöveteleken 4-5 ember vett részt, Schmelzer zsidó irodalmi és történelmi előadásokat tartott. A mozgalom kb. 10 tagot számlált, de aktívan igazából 5-en voltak.[10] 1951 végén a passzívvá váló (érettségire-felvételire készülő) Ábrahám miatt egyre inkább Kendi kezébe csúszott át a mozgalom vezetése. 1952 tavaszán Ábrahám kivált a csoportból, ekkor Schmelzer lett a mozgalom vezetője.

A cionista szervezkedés főszervezetével, Engländer Tiborral és sómér csoportjával kapcsolatba léptek, ez már 1950 végén megvalósult. 1952 márciusában Kendi Antal budapesti, Jókai tér 10. sz. alatti lakására meghívta az illegális Hasomer Hacair vezetőit is. Schmelzer a megbeszélésen elmondta, hogy nem értenek egyet a sómérokkal, de kapcsolatot akarnak velük fenntartani, mely abban merült ki, hogy helységet szereznek nekik, és a sómérоknak esetleg később hébert is tanítanak. Ábrahám segített a sómérоknak megszerezni a Bethlen-téri templom egyik helyiségét. 1952 őszén állítólag a Hasomer Hacair héber nyelvtanárt kért tőlük, (egyes források szerint) meg is jelent az Ivrit Moadonban Kaufmann Judit a Bne Akiva részéről, de – Schmelzer utólagos és nem önkéntes reflexiója szerint – azért maradt abba, mert Avner Gerson izraeli követ óvó figyelmeztetését tartották szem előtt.[11] Ugyanakkor Kaufmann Judit később nem emlékezett arra, hogy ilyen kapcsolatfelvétel történt volna.[12]

A két szervezet közötti kapcsolat következő állomása az volt, hogy 1953 januárjában (valószínűleg 20-25-e közötti találkozón megegyezve) „információs szolgálatot" szerveztek, megállapodtak arról, hogy a Slánský-perrel és az orvos csoport (itt a sztálini kampányról van szó) „leleplezésével" kapcsolatos magyarországi visszhangok-

ról tájékoztatják egymást, „mely a hitközségben és a Joint-ban történhetnek."[13] A Bne Akiva részéről Bayer Tibor, a Hasomer Hacair részéről „Cvi" (Glückstein), azaz Kosály György vállalták az információs összekötő szerepét. A Hasomer Hacair – valószínűleg információszerzés céljából – Signer Juditot ajánlotta fel nekik tagként, de ők nem fogadták ezt el.[14]

Kendi – Forgács János vallomás szerint - A BIH fiúgimnáziumában szervezett és ő szervezte meg 1952 tavaszán azt, hogy a diákok „egy izraeli nemzeti ünnepen azt hiszem Izrael állam megalakulásának évfordulóján, egységes fehér kék öltözetben jöjjenek iskolába." 1952 őszén felajánlotta nekik, hogy a BIH fiúgimnázium DISZ szervezete titkárának a Hasomer Hacair egyik tagját, Ungár Róbertet választják, „mert mint mondta, erre módja van".[15]

A bal-és jobboldali cionisták viszonya nem szűkölködött a kölcsönös rivalizálásban és információszerzésben sem, Signer Judit ezt a kapcsolatot *„kölcsönös bizalmatlanságként"* jellemezte.[16] Forgács János azt vallotta, hogy 1952 végén elhatározták, hogy Signer Juditot "beépítik" a Mizrahiba, őt Kosály ajánlotta Schmelzernek és Kendinek.[17] *„Azt állítva róla, hogy régebben a mi illegális szervezetünk tagja volt, de innen jobboldali beállítottsága miatt kizárták."* Több találkozón is vett részt Schmelzer és Kendi – együtt Signerrel. Majd közölte, hogy felveszik és be fogják osztani egy csoportba és barátokat fog neki szerezni.

1953. január 29-én felkereste Signert egy Klein Vera nevű lány, akivel S egy faluban nyaralt 1952 nyarán, de azóta nem volt vele kapcsolata. A sómérok meg voltak róla győződve, hogy a Bne Akiva vezetői küldték Klein Verát. Radó Miklós egyenesen úgy emlékezett, hogy Engländer Tibor éppen akarta beszervezni Signer Juditot, hogy „belülről bomlassza Mizrachit, mert az volt a véleménye, hogy harcolni kell a „vallási és jobboldali cionizmussal szemben".[18]

Schmelzernek az izraeli követséggel való kapcsolata érdekesen alakult. Kezdetben nem mozgalmárként, hanem ügyintéző állampolgárként ment be: 79 éves kivándorló nagyanyja ügyét szervezte. 1951 őszétől ő is bejárt a követségre, melynek alapjait Ábrahám György teremtette meg. 1952 tavaszán Cvi Haszkel feleségétől megkérdezte héberül, hogy mikor mehet be propaganda-anyagért, ezért Haszkel többet nem fogadta őt, és nyáron történő elutazása után is Kendi Antalt „adta át" Moshe Dak diplomatának, a követség első titkárának. A konspiráció legelemibb szabályainak megszegése azonban nem érintette azt, hogy Schmelzert letiltották volna a jövőre vonatkozólag is. 1952 őszén találkozott Gerson Avnerrel, akihez Kendi Antallal együtt ment be. A nagyjából tízperces bent létük alatt ismertették mozgalmukat, majd a végén Gerson azt üzente velük a Hasomer Hacairnak, hogy nyugodtan bemehetnek hozzá. *„Kihangsulyozta, hogy ő nem azért jött Magyarországra, hogy csak a Külügyminiszterekkel tárgyaljon, hanem azért, hogy a magyarországi zsidók helyzetével foglalkozzon, azok problémáit megismerje, és ha tud segítsen rajtuk."*[19] Ő ezt aznap átadta „Cvi"-nek. A sómérokkal az Erzsébet-híd pesti hídfőjénél találkoztak. Jellemző módon Schmelzer héberül beszélt az ügyvivővel. Avner azt javasolta, ha úgy érzik, veszély fenyegeti őket, hagyják abba az egészet, főleg az Ivrit moadon-okat, mivel a cionizmus elleni harc a népi demokráciákban felerősödött. Reményét fejezte ki, hogy a háromezres alija hátramaradó részében meg tud állapodni a kormánnyal.[20] Schmelzer az ügyvivőnek a segítségre vonatkozó szavait úgy értelmezte, hogy a követség segít a személyes kivándorlásban.[21] Steiner Júlia rendszeresen cionista anyagokat adott át nekik. Schmelzer később azt vallotta, hogy a követséggel való kapcsolattartást a Slánský-per miatt nem nagyon erőltette.[22]

Engländer Tibor és Pikler Katalin esküvői fotója, 1956. (Engländer János gyűjteménye)

Az államvédelmis kihallgatási terv Ábrahám Györgyre koncentrálódott, s az ő tevékenységét és kapcsolatait firtatta a követséggel Seres László áv.-százados.[23] Schmelzer Kornél ügyének „összefoglaló feljegyzése" 1953. március 27-én készült el.[24] A feljegyzés kihangsúlyozta azt, hogy a Mizrachi célja az, *„hogy a követséggel való kapcsolaton keresztül, minden áron Palesztinába kijusson."*[25] A feljegyzés „felfedte" azt a hálózatot, ahogy emberek megismerték egymást, illetve, ahogyan kiépült az egymással való kapcsolatuk. Ábrahám és Kendi beszervezte iskolatársát, Schmelzer Kornélt, majd utóbbi Bauer Tibort, aki szintén a gimnázium tanulója volt. Szintén érdemes megjegyezni, hogy Schmelzer (állítólag) visszautasította azt, hogy a Kazinczy utcai zsinagógában tagokat toborozzon – holott erre Kendi utasította. *„Ezt a szervezést nem hajtottam végre azzal az indokkal, hogy ezek szélsőségesen vallásosak, és a mi szervezetünkbe nem lépnek be"*[26] Számítottak a letartóztatásukra, Kendi Antal későbbi személyes közlése szerint vastag-

talpú cipőkben jártak az utcán, ha elviszik őket, ez ne legyen probléma. [27] Nem csak a hidegre, de a nehéz fizikai körülményekre is gondoltak.

Schmelzer Kornélt – akit az illegális Bne Akivából egyedül tartóztattak le – az ÁVH Budapesti Osztály vizsgálati alosztálya a vizsgálat befejezése után 1953. április 8-án átadta az ügyészségnek.[28]

Innentől kezdve a csoportról már csak múlt időben beszélhetünk. Schmelzer Kornélt – Engländer Tiborral együtt – elítélték, 1954. Januárjában szabadult. 1956-ig a Rabbiképzőben volt diák, majd elhagyta Magyarországot – novemberben. Az egykori (illegális) Bné Akiva vezetői jó része is elhagyta azt az országot, ahol felnőttek, de ahol jogtalanságok sorozatával kellett szembesülniük. Az illegális magyar hagyományőrző cionistáknak – a baloldaliakkal ellentétben – nem volt kidolgozott ideológiájuk, nem is törekedtek erre annyira, mint a Hasomer Hacair. Ugyanakkor a létük maga kihívást jelentett nem csak az államhatalom, de a hivatalos zsidóság, sőt a mainstream baloldali cionizmus számára is, amely akkor legális vagy illegális körülmények között, de az abszolút mainstreamet testesítette meg a zsidó világban és Izraelben.

Az egykori (illegális) Bné Akiva vezetői jó része is elhagyta azt az országot, ahol felnőttek, de ahol jogtalanságok sorozatával kellett szembesülniük

JEGYZETEK

1 Az írás rövid részlet az Engländer Tibor és társai cionista szervezkedését tárgyaló kötetből, melyet a Nemzeti Emlékezet Bizottsága jelentet meg 2020 januárjában.
2 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBT): 13-OD-2381 („Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták") és V-108606/1-4 (Engländer Tibor és társai).
3 Mizrachi: Vallásos cionista világszervezet. 1902-ben, Vilnában alakult meg. A cionista mozgalom vallási aspektusát, az Erec Jiszráélre (Izrael Földje) vonatkozó tradicionális előírásokat hangsúlyozta ki. A Mizrachi fontos szerepet játszott mind a cionista kongresszusokon, mind a jisuv (palesztinai zsidó társadalom) életében. Magyarországon a Mizrachi a szervezett cionisták harmadát alkotta s ez az arány a 2. világháború után is ugyanaz maradt.
Bne Akiva: („Akiva fiai": itt a híres talmudi Rabbi Akiváról/Akibáról van szó): a vallásos-cionista Mizrachi szervezet ifjúsági „tagozata". A vallásos fiatalok cionista nevelésük mellett tórai és talmudi tanulmányokat is folytattak. Magyarországon, mely a vallásos cionizmus számára jó terepet nyújtott, már a 20-as években működött a „Bachuré Hamizrachi" egyesület, mely a Bne Akiva elődje volt. A vallásos fiatalok a magyar cionisták egyharmadát-egynegyedét adták a koalíciós időszakban, 1945 és 1949 között.
4 Környezettanulmány. Budapest, 1953. február 4. In: ÁBTL V-108606/4
5 Ez a Nefelejcs utca 6. sz. alatt működött Reim Ahuvim Imaház lehetett, mely ugyanúgy a BIH Orthodox Tagozatához tagozatához tartozott. Az imaház sokáig működött, 1956-ban még biztosan, de minden bizonnyal utána is. In: Magyar Orthodox Izraelita Levéltár (Budapest)
6 Arye Kendi személyes közlése. 2018. január 2.
7 Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. február 27. In: ÁBTL V-108606/4
8 Forgács János őrizetes vallomása. Budapest, 1953. február 25. In: ÁBTL V-108606 2
9 Összefoglaló feljegyzés. Budapest, 1953. március 27. In: ÁBTL V-108606/4
10 Az illegális M. vezetőkkel együtt 5 emberből állt: Bayer Tibor (BIH 9., 17-18 éves), Kaufmann Judit (BIH III., 16-17 éves), Simor (tag). Bayer nem vett részt az ivrit moadonokon. Egy „Rozunfeld" (?) nevű tag állítólag 1951-ben elhagyta az országot. Schmelzer Kornél kihallgatása. 1953. március 5. In: ÁBTL V-108606/4
11 Összefoglaló feljegyzés. Budapest, 1953. március 27. In: ÁBTL V-108606/4
12 Arye Kendi, Kaufmann Judit férje személyes közlése. 2018. január 1.
13 Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. február 27. In: ÁBTL V-108606/4
14 Összefoglaló feljegyzés. Budapest, 1953. március 27. In: ÁBTL V-108606/4
15 Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 25. In: ÁBTL V-108606 2
16 Signer Judit önvallomása (kézzel írt). In: ÁBTL V-112/014
17 Forgács János önvallomása. Budapest, 1953. március 4. In: ÁBTL V-108606-2
18 Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 3.
19 Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. március 23.. In: ÁBTL V-108606/4
20 Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. február 28. In: ÁBTL V-108606/4
21 1953. március 27. Összefoglaló feljegyzés. In: ÁBTL V-108606/4
22 1953. március 27. Összefoglaló feljegyzés. In: ÁBTL V-108606/4
23 Schmelzer Kornél kihallgatási terve. Budapest, 1953. március 16. In: ÁBTL V-108606/4
24 In: ÁBTL V-108606/4
25 In: ÁBTL V-108606/4
26 In: ÁBTL V-108606/4
27 Arye Kendi személyes közlése. 2018. január 1.
28 Értesítés a vizsgálat befejezéséről. In: ÁBTL V-108606/4

Szombat az interneten

Karácsony Gergely leszedetné az antiszemita plakátokat

Sacha Baron Cohen: Hitler a facebookon hirdethetné a „végső megoldást"

Kristályéjszaka: a dinslakeni gyerekotthon pusztulása

Gadó János: Megfelelő szoborhoz a megfelelő beszéd

Szarka Zsuzsa: Békés kertváros, halálgyár, múzeum

Cikkeink a **www.szombat.org** honlapon. Olvassa a *Szombat*ot az interneten is!

MŰFAJI FORRADALOM

Az elmúlt évtized filmes meglepetését, ha tetszik forradalmát az új tévésorozatok jelentik, amelyek nagy amerikai filmcsatornákon (Netflix, HBO) hódítanak, világszerte nézik őket, és piaci fenyegetést jelentenek a mozikra is.

Mi a titkuk ezeknek a sorozatoknak? Rafinált történetvezetéssel, általában párhuzamos történetszálakkal, lassan bontják ki és rajzolják meg szereplőik teljes karakterét, sorsát, drámáját, és az aprólékos kidolgozással olyan részletgazdag hatást keltenek a képernyőn, mintha egy jó könyvet olvasna az ember. Kíváncsiságot keltő, izgalmas miliő, azonosulásra késztető karakterek, folyamatos feszültségkeltés.

Az izraeli szerzők, producerek, színészek is ott vannak az élvonalban, akik hozzák életük és országuk különleges történeteit (hadsereg, biztonsági erők, izraeli–palesztin konfliktus, ultraortodoxia).

A Közel-Kelet a világ egyik legnagyobb figyelmet kapó konfliktus-zónája, a nemzetközi média és így a világközvélemény figyelme napi huszonnégy órában tapad rá. Ez a figyelem azonban kedvez a filmsorozatoknak is, melyek a mikrovilágok ábrázolásával emberközelbe hozzák a máskülönben nem látható élethelyzeteket és sorsokat, és hozzájárulnak, hogy a világ árnyaltabban lássa Izraelt, a Közel-Keletet és a zsidókat.

Jelen lapszámunkban ezekről a sorozatokról, a bennük körvonalazódó társadalomképről írunk, és szót ejtünk a fogadtatásukról is.

Szántó T. Gábor

Balázs Gábor

EGY ORSZÁG A TÉVÉSOROZATOK TÜKRÉBEN

Izrael Állam mindennapi élete megismertetésének egyik leghatékonyabb kulturális közvetítőjévé váltak az izraeli sorozatok.

Írásomban az izraeli tévésorozatok történetének és kiemelkedő alkotásainak áttekintését próbálom nyújtani, részben kronológiai, részben tematikus csoportosításban. Az utóbbi évtized sorozatai szándékosan kiemelten nagy helyet kapnak, hiszen feltehetően ezek a legérdekesebbek az izraeli kultúra iránt érdeklődő magyarországi olvasó számára. Mint minden szemle, ez is szubjektív lesz, és magától értetődően tükrözi e sorok szerzőjének személyes ízlését és kulturális beállítottságát, de törekszik rá, hogy az olvasó minél szélesebb körét ismerhesse meg a sikeres izraeli sorozatoknak.

Izrael Állam mindennapi élete megismertetésének egyik leghatékonyabb kulturális közvetítőjévé váltak az izraeli sorozatok. Az izraeli filmművészet már régóta tárgya az Izraellel foglalkozó társadalomtudományok vizsgálódásainak, és film sokáig szolgált az izraeli társadalom kulturális termékeken keresztül történő bemutatásának egyik első számú eszközeként. E bemutatásnak meg-

Fauda

voltak a maga korlátai, mert míg az ötvenes-hatvanas évek filmjei gyakran az uralkodó kormányzati ideológia szócsövei voltak, addig a hetvenes évektől kezdve a filmek egyre inkább egy szűk értelmiségi szubkultúra termékeivé váltak, és a nézhetetlenségük közmondásossá vált. Noha a nyolcvanas évek második felétől kezdve rendszeresen születtek közönségsikert arató izraeli filmek, máig igaz bizonyos fokig, hogy az izraeli filmrendezők egy része – legalábbis kritikusaik szerint – egy magát progresszívnek tartó, baloldali és szélsőbaloldali értelmiségi csoport, akik felismerték, hogy a nemzetközi filmfesztiválok zsűrijei előszeretettel díjazzák az izraeli vagy zsidó alkotók által készített, radikális Izrael-kritikát közvetítő alkotásokat, akkor is, ha azok egyébként művészileg nem különösebben értékes vagy eredeti alkotások. (Sokan jellegzetes példának tartják a Magyarországon is nagy sikert arató *Libanoni keringő* című alkotást, amelyet ha nem izraeli rendező jegyez, akkor valószínűleg mindenki antiszemitának tartana, hiszen a híres zárójelentben a *fake news* módszereit felhasználva olyan vizuális benyomást kelt, mintha a tömegmészárlást elkövetők az izraeli katonák, és nem pedig a keresztény arab falangisták lennének. Ez az eljárás persze jellemzi a nyugati *mainstream* média egy részét is, amely rendszeresen úgy tudósít az arab–izraeli konfliktusról, hogy nem állítja explicit módon, hogy Izrael a felelős a palesztin polgári lakosok haláláért, de főcímeit úgy fogalmazza meg, hogy a figyelmetlen – azaz a többségi – olvasóban ezt a benyomást keltse.)

Az izraeli sorozatok sokkal kisebb költségvetésből készülnek a filmeknél, viszont összjáték idejük jelentősen hosszabb, így sokkal részletesebb és árnyaltabb képet tudnak adni az izraeli életről. A sorozatok története valószínűleg a „*Chedvá és Smulik*" című, 1971-ben adásba került, természetesen még fekete–fehér szériával kezdődött, amely 100 százalékos nézettséget ért el – igaz ekkor még Izraelben is csak egy csatorna működött. Ez a sorozat napjainkban már komikusan régimódinak tűnik, de a maga korában kifejezetten merésznek számított a tehetséges kibuci zenész története, aki szembeszállva az uralkodó ideológiával, a saját művészi ambícióit választja a kollektív érdekekkel szemben, és megmártózik a – kor sztenderdjeit tekintve határozottan – frivol és bohém tel-avivi művészvilágban. (A sorozat elérhető ingyen a Youtube-on, a héberül beszélőknek mindenképpen érdemes néhány részt megnézni, igazi időutazás a hetvenes évek Izraeljébe.) Már az első sorozat is képes volt társadalmi szeizmográfként megjeleníteni az egymással egyre jobban szembekerülő klasszikus cionista, kollektivizmusra épülő – a kibuccal jelképezett – kultúrát, és az egyre inkább individualizálódó, a poszt-cionizmust távolról megelőlegező – Tel Avivval jelképezett – urbánus kultúr-

át, amelyek szembenállása ma is egyik meghatározó oka az izraeli társadalom feszültségeinek.

A nyolcvanas években az izraeli sorozatot egy része érdekes keverékét mutatta a hivatalos állami ideológiának és a „másként gondolkodásnak". 1982-ben megjelent az izraeli televíziózásban a politikai korrektség előfutára is, és fontos leszögezni: ekkor még valószínűleg annak a legjobb formájában. A „*Michel Ezra Száfrá és fiai*" című sorozat, épp a fordítottja volt az Efrájim Kishon rendezte „*Szálách Sábáti*" című filmnek. E filmet nagyon sok kritika érte a keleti országokból származó zsidók szeretetreméltó, ám nagyon sztereotipikus ábrázolásáért. A sorozat ezt a hibát kívánta kijavítani, amikor egy nagy múltú, gazdag, tradíciójára büszke, szíriai zsidó család életét annak teljes komplexitásában, ellentéteivel, negatívumokat és pozitívumokat felvonultatva mutatta be. A sorozat határozottan foglalt állást a rasszizmus minden megnyilvánulási formájával szemben, ám ugyanakkor a zsidók és arabok, keleti és európai származású, diaszpórában és Izraelben élő zsidók közti kulturális és mentalitásbéli ellentéteket sem akarta elkendőzni.

A közel-keleti helyzet számos aspektusa érthető okokból markánsan jelen van Izrael hétköznapjaiban, legyen szó akár fegyveres vagy hétköznapi konfliktusokról, akár a mindennapi együttélésről. A nyolcvanas évek második felében készítette az izraeli televízió arab nyelvű programjaiért felelős osztály az „*A nagy vendéglő*" (*Hámiszádá hágdolá*) című sorozatot, amely egy jeruzsálemi zsidó tulajdonban álló, de arab üzletvezetővel működő vendéglő kalandjain keresztül mutatta be az arab-zsidó együttélést. A sorozat baloldali kritikusa szerint az „indoktrináció" vágya szülte a sorozatot, mely az elnyomás tényét hivatott elkendőzni, de az új-marxista ideológiában nem elég képzett, gyanútlan zsidó és arab nézők véleménye szerint a kétségtelenül meglévő idealizálás a jó ízlés keretein belül maradt, ugyanis a sorozat hatalmas sikert aratott, nemcsak Izraelben, hanem arab országokban, Törökországban és Cipruson is, így valószínűleg Magyarországon is a mediterrán sorozatok kedvelői találják majd a legszórakoztatóbbnak (ha le tudják győzni a nyelvi akadályt, mert a sorozatnak csak héber és arab verziói érhetők el).

A nagy vendéglő

When Heroes Fly (Amikor a hősök repülnek)

Szintén arab szempontból mutatja be a 21. század első évtizedének Izraelét az (angolra is lefordított) „Arab munka" (*Ávodá árávit/Arab Labor*) című sorozat, amelynek alkotója az arab-izraeli író, újságíró, Szájed Kásuá, aki sokáig hitt az arab-zsidó együttélésben, majd 2014-ben Amerikába távozott, és deklarálta, hogy véleménye szerint ez az együttélés lehetetlen. A szatirikus sorozat egy a zsidó többségbe kulturálisan integrálódott arab értelmiségi család életét mutatja be. Az újságíróként dolgozó családfő (Kásua alteregója) folyamatosan beleütközik – mindkét oldalról – a tudatlanság és az egymással szembeni előítélet falaiba. A sorozat legnagyobb érdeme a humoros megközelítés, amely könnyen fogyaszthatóvá teszi az izraeli társadalom feszült, néha elkeserítően kilátástalan mindennapjait.

A közel-keleti valóságból a fegyveres konfliktust mutatja be az idealizálás nélküli, illúziótlan, de ugyanakkor mégsem teljesen reménytelen hangulatot sugárzó

Shtisel

„*Fauda*” (Káosz) című sorozat, amely Magyarországon is elérhető a Netflix előfizetői számára. Ez az elmúlt években készült, eddig két évadot megért sorozat egy egymás ellen küzdő izraeli elit kommandó és egy palesztin terrorszervezet tagjainak életét mutatja be párhuzamosan, azzal a megközelítéssel, hogy „aki az egyik nép számára terrorista, az a másik számára szabadságharcos”. A sorozat nagy sikere valószínűleg annak köszönhető, hogy az alkotóknak egészen hihetetlen módon sikerült úgy ábrázolniuk ezt a nagyon komplex konfliktust, hogy közben nehéz őket részrehajlással vádolni. A sorozat szereplői végig emberként, és nem sztereotípiaként jelennek meg, aminek az ára az, hogy a sorozatban gyakorlatilag nincsenek pozitív hősök. Aki az izraeli–palesztin konfliktusról változatlanul fekete-fehérben szeretne gondolkodni, ahol az egyik oldalon jók és a másik oldalon a gonoszok állnak, az semmiképpen ne nézze meg, hiszen a „*Fauda*” mindenképpen alkalmas az egyoldalú világnézetet valók nyugalmának felzaklatására. (Csak az érdekesség kedvéért fontos megemlíteni, hogy a szintén a közel-keleti konfliktussal foglalkozó, nagy sikerű „*Homeland*” eredetije egy két évadot megért izraeli sorozat, a „*Túszok*” (*Chátufim/Prisoners of War*) volt, amelynek van angol feliratos verziója.)

Ha visszatérünk a kronológiai felsorolásban a kilencvenes évek végére, akkor a korszak televíziós alkotásai közül mindenképpen ki kell emelni a „*Florentin*” című sorozatot. Látszólag semmi különös vagy radikális nincs a történetben, amely három, húszas évei végén járó, önmagát és a mindennapi boldogulást kereső izraeli fiatal életéről szól egy dél tel-avivi negyedben, ahol közösen bérelnek lakást. A sorozat mégis radikális áttörést hozott az izraeli televíziózás történetében. Az alkotók ugyanis a *Florentin*ben merték először a televízió képernyőjére vinni **a homoszexualitás témáját.**

A két meleg férfi főhős szerelmének hétköznapi és természetes, a szenzációhajhászást és a bulvár- elemeket ügyesen elkerülő megvalósítás miatt, az izraeli LMBTQ közösség máig határkőnet tekinti az alkotást. A három évadot megért sorozat másik nagy újítása az volt, hogy a napi aktualitásokat, beleértve Rabin gyilkosságot, a terror akciókat és a mindennapi izraeli eseményeket az alkotók folyamatosan beépítették a cselekményébe, így a sorozat az oslói békefolyamat végnapjainak korrajzaként is nézhető – sajnos csak héberül.

A kétezres évek közepén egyáltalán nem tűnt kockázatmentes kísérletnek egy pszichológiai sorozatot indítani Izraelben, amely szinte teljes egészében egy zárt szobában játszódik, cselekményét pusztán egymást követő párbeszédek képezik, és a kameramozgás elsősorban a szereplők arcának változó bemutatására szorítkozik. A kockázatvállalás utólag jó döntésnek bizonyult, hiszen a „*Betipul*” lett az első izraeli sorozat, amelyet az HBO megvásárolt és számos más nyelvű verzióját elkészítette, magyarul „*Terápia*” címen láthattuk. Érdekes különbség volt az izraeli és a magyar változat között,

hogy az alkotók nem találtak olyan figurát, aki egyértelműen pozitív hősként jelenne meg a magyar társadalomban. Ugyanakkor az izraeli hősábrázolásában is csendes fordulópontnak tekinthető a sorozat egyik legtipikusabb és mégis legformabontóbb karaktere. Jádin Jerusálmi, az izraeli légierő pilótája a jóképű, gazdag, sikeres, nagy karrier előtt álló tiszt típusát testesíti meg, a klasszikus „izraeli álmot". A terápia folyamán lassan válik dicsőségesből tragikus hőssé. Jádin pontosan követve az utasításokat, végrehajtotta a feladatát, bombát dobott egy kijelölt célpontra, de egy terrorista helyett, a kapott információ pontatlansága miatt, palesztin gyerekek halálát okozta. A pszichológussal folytatott beszélgetések során jelleme, dilemmái, küzdelmei fokozatosan tárulnak fel, és mikor Jádin végül egy katonai gyakorlaton öngyilkos lesz, azt az izraeli „katonahős" típussal való képletes leszámolásnak is tekinthetjük. Ráadásul Jádin halála után apja, a holokauszttúlélők kemény, államalapító generációját szimbolizáló Menáchem is megjelenik a sorozat figurái között, és így apa és fiú története két generáció küzdelmének szimbolikus harcává válik.

A kétezres évek első évtizedének végét és második évtizedének elejét a különböző szubkultúrákat bemutató, sztereotípiákat megkérdőjelező alkotások jellemezték. Ekkor született az értelmiségi, modern ortodoxia életét bemutató *Szrugim* című sorozat (erről lásd Gál Attila írását a.... oldalon – A szerk). A 2008 és 2012 között három évadot megért sorozat igazi sikere, hogy bizonyította: a fragmentálódott izraeli társadalom különböző, egymást alig ismerő csoportjai – legalábbis a tévé képernyő előtt ülve – érdeklődnek a sajátjuktól különböző szubkultúrák élete, értékei és problémái iránt. Viszonylag kevesen emlékeznek rá, hogy 2007-ben, tehát még a *Szrugim*ot megelőzően, szintén meglepően nagy nézettségre tett szert egy az izraeli zsidó társadalom egymástól talán két legnagyobb távolságra lévő csoportjának, az orosz bevándorlók és az izraeli ultraortodoxia találkozását bemutató sorozat, a *Merchák negiá*, amelyet angolul a találó *A Touch Away* címmel fordítottak. A sorozat címe rendkívül ötletes, mert a *merchák* szó jelentése távolság, a *negiá* szó pedig érintést jelent, azonban a zsidó jog szóhasználatában ez azt a tilalmat jelöli, hogy egy férfi/nő megérintsen egy olyan férfit/nőt, aki nem a házastársa vagy a közvetlen vérrokona. (Ezért számít rendkívül udvariatlannak kezet nyújtani egy más nemű ultraortodoxnak, mert ezzel feloldhatatlan dilemma elé állítjuk, ugyanis mindenképpen arra kényszerül, hogy megszegjen egy számára fontos társadalmi-vallási normát, vagy azzal, hogy a saját csoportja normáival szembe fordul és kezet fog, vagy azzal, hogy megbánt egy másik embert, ami szintén tilos a számára.) Az ultraortodox lány és az orosz bevándorló szerelmi történetét középpontba helyező sorozaton keresztül a néző megismerhette az ultraortodox társadalmon belül működő társadalmi kényszerek és fenyegetések szövevényes rendszerét, és ezzel párhuzamosan láthatta a teljesen vallástalan új bevándorlók integrációjának kihívásait, és a vallástalan családokban felvetődő egészen másfajta, de nagyon súlyos problémákat.

Hatufim (Hadifoglyok)

Szintén a *Szrugim* által ihletett, a Netflixen Magyarországon is megtekinthető a harmadik évadára váró *Stiszel* (*Shtisel*), amely Jeruzsálem egyik leghagyományosabb ultraortodox negyedébe kalauzolja el a nézőt, és megkísérli a maga összetettségében bemutatni a sokszor jiddisül beszélő kelet-európai eredetű haszid ultraortodoxia világát. Különösen ajánlott ez a sorozat azok számára, akik szeretnék megismerni azt a világot, ahova a valódi életben lényegében biztos, hogy soha nem fognak eljutni. Csalódni fognak viszont azok, akiknek szentimentálisan idealizált képe van a haszidokról, akiket az „igazi" zsidóság képviselőinek tartanak, és mondanom sem kell talán, hogy azoknak, akik az ultraortodoxiát démonizálják és arctalan tömegnek tekintik, szintén csak akkor ajánlott a sorozat megtekintése, ha hajlandónak vélik magukat egy kevésbé általánosító felfogás befogadására.

Touch away

Feltétlenül említésre méltó a kis túlzással az izraeli *Maffiózók*nak nevezhető 2007-2014-ig bemutatott „A döntőbíró” *(Háborer*) című sorozat, amely ugyan a képzelet szüleménye, de azért számos eleme egyértelműen utal az izraeli alvilág egyik legismertebb családjára. A maffia-filmek jellegzetes cselekményei minden fontos elemét felmutató sorozat érdekessége elsősorban az, hogy a zsánert zsidó és izraeli kontextusba helyezi. A főhősök nem olaszok, hanem mizráchi származású zsidók, akik az izraeli alvilág elitje. A hol szövetségest, hol potenciális konkurenciát jelentő „új generáció” nem a Távol-Keletről érkezett, hanem az ex-Szovjetunióból. A kegyetlen maffia vezér nem vasárnapi misére megy, hanem szombati *sáchrit* imára, a fia nem keresztet vet, hanem a mezuzát csókolja meg, a nemi erőszakoló pedig pontosan számon tartja, hogy milyen áldást kell mondani a kuszkuszra. A zsidó hagyomány ismerői számára különösen szórakoztató megfigyelni, ahogy a forgatókönyv írói beépítettek egyes bibliai történeteket a cselekményláncba, és a maffiavezér különböző anyáktól származó fiai közti versengés Sára és Hágár, illetve Izsák és Ismáél történetét idézi. Megjelenik az leitatott Lót és lányai vérfertőzésének epizódja, illetve Dávid, Bát Sevá és a hittita Urijá történetének *remake*-je is. A zsidó hagyományhoz való ambivalens, de elkötelezett viszony éppúgy szerves részét képezi a *mizráchi* gengszterek világának, mint ahogy annyi maffia filmben láthattuk, hogy az olasz maffiózók is egyszerre tudnak elkötelezett keresztények és kíméletlen bűnözők lenni. Nem meglepő, hanem tipikusan izraeli jelenség az is, hogy a politikai korrektség szigorú csendőrei rasszista sztereotípiák terjesztésével vádolták a sorozat alkotóját, Resef Levit, az izraeli televízió és színházvilág egyik legsokoldalúbb tehetségét. A némiképpen szelektív látástól szenvedő kritikusok elmulasztották észrevenni a „normatív” életet folytató, a sorozatban szereplő szintén *mizráchi* származású, pozitív hősöket. Megfeledkeztek arról is, hogy a sorozat fő kérdése az, vajon mi határozza meg jobban az ember sorsát, a génjei vagy a társadalmi környezete, és az, hogy a sorozat az izraeli társadalmi csoportok kultúrája, esélyei közti létező különbségekre fókuszál, és nem rasszista sztereotípiákat javasol magyarázatként.

Végül meg kell említeni egy újabb sorozat zsánert, a bűnügyi-horrort, amelyben Cion Báruch komikus, színész, forgatókönyvíró megteremtette a héber-vámpírtörténet műfaját. Annyiban idézi a korábban tárgyalt *Háborer* mintáját, hogy egy létező, népszerű műfaj, a vámpírtörténet találja meg az útját az izraeli-zsidó kontextusba. A *Twilight*, a *Buffy* és a hasonló alkotások jellegzetes elemeit felsorakoztató *Juda* című sorozat nemcsak azt mutatta meg, hogyan lehet a francia gengszterek, erdélyi vámpírok és izraeli alternatív haszid rabbik világát ötvözni, hanem még a feminista kritikusok elismerését is elnyerte azzal, hogy a nők a cselekmény szempontjából fontos és önálló szerepet töltenek be, autonóm személyiségük van, nem kizárólag a férfiakról beszélnek, és a sorozat nem használja a jobb nézettségi mutatók megszerzése érdekében a női meztelenséget vagy a nők elleni erőszakot.

Hogyan kapcsolódnak egymáshoz a világ minden pontján megtalálható ex-izraeliek által alapított humusz bárok, a Dél-Amerika legveszélyesebb helyeit bejáró izraeli turisták, a zsidó vallástól elidegenedett szektaalapító guruk, a nemzetközi kábítószercsempészetbe bekapcsolódott volt kommandósok? A Netflixen látható a 2018-ban adásba került „A hősök repülnek érte”(*Bisvilá giborim áfim*/*When Heroes Fly*) című sorozat szerint a nagy közös nevező az izraeli hadseregben szerzett tapasztalatok és a háborús veszteségek, más szóval a poszttraumatikus tünetek. E téma természetesen önmagában nem újdonság az izraeli művészetben, noha sokan úgy vélik, hogy ahhoz képest, hogy hány ember szenved tőle, a jelenség fontosságát még mindig sokan nem ismerik el, és ezért különösen fontos minden olyan alkotás, amelyik segít ráirányítani a figyelmet. A szerelmi, a bűnügyi és pszichológiai dráma elemeit ötvöző sorozat cseppet sem fest optimista képet, de mindenképpen igaz rá az, ami a többi jól sikerült izraeli sorozatra is: egyedi nézőpontot és friss betekintést nyújt az izraeli mindennapokba, problémákba, társadalomba.

E sorozatok megtekintése nagyban hozzájárul a komplex izraeli valóság megismeréséhez, épp ezért álljon itt néhány további említésre méltó széria, amelyek e felsorolásban – elsősorban helyszűke miatt – nem kaptak helyet, de angol felirattal megtekinthetők: Mosad 101 (Hámidrásá) és a Duplumok (Kfulim/False flag) a kémdrámák – és főleg a Moszád mítoszok – szerelmeseinek, *Meszudárim* (Az izraeli „*Silicon Valley*” – DVD) és a *Rámzor (*DVD) a komédiák kedvelőinek.

Gál Attila

AZ ELLENTÉTEK FELOLDHATÓK

A 2008-ban készült Szrugim (סרוגים) Horgolt kipások című izraeli sorozat alkotói valószínűleg maguk se gondolták, hogy az általuk megteremtett zsáner olyan népszerű lesz, hogy további sorozatok ihletőjévé válik.

Az izraeli sorozatgyártás a nők helyzetét, valamint a vallásos életet bemutató témákkal olyan mai, közkedvelt sorozatoknak adott ihletet, mint a haszidok életét bemutató *Stitsel* (שטיסל), vagy a szintén ultraortodox, litván stílusú jesivákba járó, de a tanulást nem túl komolyan vevő fiatalokkal foglalkozó *Sábábnikim* (שבאבניקים).

A Szrugim maradhatott volna egy szubkultúrát bemutató, pusztán szűk réteg számára érdekes kuriózum, azonban elsöprő sikert aratott Izraelben, mind a vallásos, mind a szekuláris nézők körében, majd az Egyesült Államok zsidóságának televíziós csatornája, a „*The Jewish Channel*" is vetítette, amelyre kb. 45.000 amerikai háztartásban fizetnek elő.

A sorozat sikerét az időszerűségének köszönheti, mivel a világ számos zsidó közösségeiben, többek között Budapest közösségeiben is aktuális kérdésekre keresi a választ.

A *Szrugim* szereplői vallásos családi háttérből érkeztek, és vallásos környezetben, Kátámonban élik a mindennapjaikat. Harmincas éveikben járó egyedülálló személyekről van szó, akik – miután még nem házasodtak meg – nehezen illeszkednek be a vallásos zsidó közösségekbe. Kátámon, a „Mocsár"-ként becézett lakónegyed a hely, ahol reményeik szerint meg fogják találni a számukra megfelelő párt. A sorozat a vallásos cionista izraeli közösségek olyan érzékeny tabu témáit érinti, mint a késői házasság, a házasélet problémái, a homoszexualitás, a vallás elhagyása, vagy a nők vallási szerepvállalása. Azzal, hogy filmre vitték ezeket a problémákat, a sorozat hamar közkedvelt esti programmá vált az izraeli családok nappalijában.

A sorozat alkotói maguk is vallásos környezetből érkeznek, a sorozatban előforduló párbeszédekhez és helyzetekhez az alkotók a saját magánéletükből merítenek ihletet.

A szereplők személyisége és vallásos szigora összekapcsolódnak. A negatív karakterek szinte majdnem mindig túl konzervatívak, a pozitív karakterek pedig, mindig az arany középutat keresik a zsidó hagyomány, valamint a változó világ kihívásai között. Nem csak egy vallásos zsidók életét bemutató sorozatról van szó. Rokonszenves karakterein keresztül a sorozat olyan üzenetet közvetít a nézők felé, miszerint a tabuk megfogalmazása és megbeszélése, illetve a zsidó hagyomány jól megférnek egymással.

Pár epizódot kiragadva, érdemes a sorozat fókuszpontjait megfigyelni.

Az első részben megismerhetjük Jifátot, egy vallásos lányt Peták Tikvából, aki a nagymamájától örökölt lakást Jeruzsálem Kátámon negyedében és odaköltözik annak reményében, hogy megtalálja élete párját. Kiad egy szobát Hodáyának, aki szintén egy nagyon vallásos, je-

sivát vezető édesapa házából származik a Golán fennsíkról. A lányok randevúkra járnak, ami az egyedülálló vallásos cionista körökben szokás, bár testi érintkezés természetesen nincs a felek között. Az egyik ilyen randi kimenetele, hogy Hodáyá este felvisz egy férfit, Becálélt a házukba, mivel nem szeretné, ha ittasan vezetne. Tényleg semmi nem történik, a szereplők komolyan veszik a szemérmesség törvényét, amely a házasságig minden fizikai érintkezést megtilt férfi és nő között. Másnap Jifát és Hodáyá között konfliktus alakul ki, mivel a házban tisztán lefektetett szabályok egyike, hogy férfit tilos felvinni estére. A férfi kávét főz magának, és megkéri Hodáyát, hogy szerezzen neki egy *tfilint* (imaszíjat, melyet minden zsidó férfi köteles felkötni a reggeli órákban, a szombat napját kivéve), mert ő a *bár micvája* óta minden nap rak tfilint. A lányok ortodox nők, így náluk a házban természetesen nincs tfilin, ám Hodáyá, azért hogy eleget tegyen a fiú kérésének, a szomszéd amerikai reform lánytól Stacey-től kér segítséget. A szomszéd lány természetesen szívesen segít, átmegy hozzájuk a saját tfilinjével a kezében, ám miután a férfi meglátja, hogy a tfilin egy nőé, teljesen kikel magából, trágár szavakkal illeti a szomszéd lányt, és kérdőre vonja Hodáyát, mégis mit képzel magáról, ő biztos nem fogja egy leszbikus reform nő *tfilinjét* magára tenni. (Stacey szexuális identitása egyébként a sorozatból nem derül ki.) Hodáyá a férfit kirúgja a házból, és közli vele, mindegy hányszor teszi fel magára a tfilint, sosem lesz belőle jó ember. A reform lány megalázottan hagyja ott a társaságot.

A sorozat egy másik jelenetében baráti társaság készülődik terített asztalnál a szombat fogadására. Két férfi, és három nő a péntek esti *kiddus* (áldások) mondása előtt áll az asztalnál. A férfiak, Náti, és Ámír nem tudják eldönteni, ki mondja az áldásokat a borra és a kenyérre, mindketten szeretnék a másikat megtisztelni, majd Reut, a sorozat legfeministább jelleme, sikeres üzletaszszony (aki nőként kisebbségi komplexussal küzd a vallásos társadalomban) kikapja a fiúk kezéből a *szidur*t (imakönyvet), és ő maga mondja el az áldásokat. A két férfi elmosolyodik, majd tiszteletteljesen, csendben végighallgatják a lány áldásait és ámennel felelnek rá.

Nátit (Ohád Knoller) és Ámírt (Ámosz Támám) olyan színészek személyesítik meg, akik a sorozat előtt és után is nagy sikernek örvendtek az izraeli mozikban. A sorozat alkotói a színészválasztásukkal is igyekeznek a nézőkre hatni. Ha az Ámosz Támám alakította vallásos fiú végighallgatja egy nő *kiddus*át, és még ámennel is felel, akkor minden rendben van.

A sorozat egyébként éppen azt tanítja, amire jelenleg a zsidóságnak a legnagyobb szüksége van. Budapesten az ortodox, neológ és reform közösségek liturgiái és hagyományaik évszázados múltra tekintenek vissza, amire mindannyian büszkék lehetünk. A jeruzsálemi siratófalhoz, a zsidóság legszentebb helyéhez pedig méltatlan, hogy a zsidó irányzatok hívei közötti, tettlegességig fajuló nézeteltérések színtere legyen. Ha az emberek veszik a fáradtságot, hogy egymásról is tanuljanak, akkor az ellentétek feloldhatók. Ez a *Szrugim* üzenete.

AZ ULTRAORTODOX SHTISEL CSALÁD RAJONGÓI

Nemrég egy Sabat este alkalmával éppen a csirke tálalásával voltam elfoglalva, amikor bentről meghallottam, hogy egyik vendégünk a nagysikerű izraeli tévésorozatról, a Shtiselről beszél. Nyomban ledobtam a tálalóvillát és az ebédlőbe siettem.

Egy szót se többet a *Shtisel*ről, amíg vissza nem jövök! – parancsoltam rá, meglepődve saját hevességemtől. Hiszen a vendég nem a Tórából olvasott föl, csak egy tévésorozatról beszélt. Éppen arról, amit – másokhoz hasonlóan – férjemmel együtt az első epizódtól fogva megbabonázva néztünk. Csendes hangvételével együtt egyszerűen lebilincselő volt. Most pedig már nehezen viselem, ha nélkülem egy szó is esik a *Shtisel*ről.

A film a Jeruzsálem Geula negyedében élő ultraortodox Shtisel családról szól. Mindennapjaikat olyan vallási szabályok, társadalmi elvárások és foglalkozási körülmények határolják be, amelyek a legtöbb zsidó – és különösen a nem-zsidó – ember számára elképzelhetetlenek. Mégis a családfő, az özvegy Reb Shulem, lánya Gitty és a legfiatalabb fiú, Akiva egyetemes és örök emberi problémákkal küszködnek: a szeretett feleség és anya elvesztése, akinek a jelenléte még halálában is érezhető; a partnerkeresés és az „igazi” megtalálásának útvesztői; a házassági válság és a nyomában támadt következmények leküzdése; a tizenéves lázadása. Egyszóval: meddig terjedhetnek az „elfogadható” viselkedés határai, és azok hogyan egyeztethetők össze a társadalmon belüli érvényesüléssel.

A két évadon átívelő és pompásan kibontott központi konfliktus Akiváé. A húszas éveinek vége felé járó, született festőtehetség úgy érzi, hogy titkolnia kell művészi hajlamait és rejtegetni alkotásait, mivel apja, Reb Shulem hite szerint azok ellentétesek a Tóra által hirdetett értékekkel. A Shulem és Akiva közötti feszültség időnként elsöprő erővel nyilvánul meg.

Reb Shulem és gyermekei

Az eredetileg Izraelben 2013-ban bemutatott *Shtisel* 2018 decemberében nemzetközi szenzációt keltett, miután a jogokat megvásároló Netflix vetíteni kezdte. Két detroiti barát, Nancy Federman Kaplan és Mimi Cohen Markofsky annyira beleszeretett a sorozatba, hogy „Shtisel – beszéljünk róla” elnevezéssel Facebook csoportot alakított. A tagság létszáma idén márciusra 6700-ra nőtt, és hetente több száz fővel bővül folyamatosan. A tagság sokrétűsége dacára a kommunikáció végig tisztes mederben folyik. Mindenki szeretne belesni az ultraortodoxia zárt és titokzatos világába.

Hetente többször is ellátogatok a Facebookra, hogy a beszélgetésekről és véleményekről értesüljek. Az egyik résztvevő képet posztolt, amin a gyanakvó és rideg *Nuchem*et (Reb Shtisel üzleti csőddel küzdő testvére, aki lányát akarja kiházasítani – A szerk.) alakító színész társaságában látható. Valaki arról írt, hogy amikor tizenéves

Reb Shulem és fia – utóbbi szerepében a sorozatsztárrá vált Michael Aloni

Ruchami titokban olvassa az *Anna Kareninát,* az utalás arra, hogy a tolsztoji szállóige – miszerint a boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az – a haredi világra is igaz. Amikor elterjedt a hír, hogy harmadik évad is várható, a csoport ateistái közel álltak ahhoz, hogy térdre essenek és imádkozzanak.

Cohen Markofsky, aki magát modern ortodoxnak tartja, a siker titkát így magyarázza: „A szerzők olyan történeteket mesélnek el, ahol a szereplők harédiek, de a dráma játszódhatna bármilyen vallásos, sőt akár szekuláris környezetben is, és a hatás hasonló lenne. Hogy Izrael a helyszín, az nyereséget jelent a zsidóknak mindenfelé. Betekintést nyújt a zsidó kultúrába olyan, a csoporthoz csatlakozott emberek számára, akik azzal amúgy soha nem találkoztak volna."

Váratlan módon az előadásból így lett a judaizmus ismertetése. Zsidókat és nem-zsidókat egyaránt érdekli az, hogy a vallásgyakorlás milyen különböző szintjei léteznek a zsidó közösségen belül. A csoport tagjai gyakran tesznek föl ilyen kérdéseket: Mit jelent az a név, hogy „Nuchem"? A szülők miért avatkoznak abba, hogy gyermekeik kivel randevúznak?

A haredi közösséget a média sokszor mostohán kezeli – véleményem szerint igazságtalanul. A kisebbség szélsőséges cselekedetei elsőbbséget élveznek a hírekben, pedig a közösséget inkább a csendes jámborság jellemzi. Ebből a szempontból a *Shtisel* csodálatos fegyvertény, mert visszafejti a sztereotípia rétegeit, és az ultraortodox zsidókat bonyolult, szimpatikus és sokszínű személyiségeknek ábrázolja. Nincsenek benne tökéletes jellemek, mint ahogyan teljesen elvetemültek sem. Még a legkevésbé szerethető Nuchemben is helyenként felcsillan a humanizmus.

A kétévados sorozatot Abot Hameiri Barkai rendezte a *Yes*, egy izraeli műholdas tévéállomás megrendelésére. Az első évi termés tizenegy TV díjat nyert Izraelben (többek között legjobb film, legjobb színész, legjobb rendező és legjobb forgatókönyv kategóriában) majd a második évfolyam hatot 2015-ben (pl. legjobb férfi és legjobb női szereplő). A realista ábrázolás nem véletlen. Mindkét forgatókönyvíró haredi gyökerekkel rendelkezik – Yehonatan Indursky haredi családban nőtt föl és a ponyevicsi jesivába járt, Ori Elon pedig egy efrati jesivába.

Ruchi Koval, egy clevelandi zsidó nevelő és szerző is szakít időt arra, hogy a Facebookon folyó eszmecserébe bekapcsolódjon. „A sorozat finoman ábrázolja a művészetet és a művészek világát. A film szimbolizmusáról értekezünk a csoport tagjaival. Bár nem abban élek, de jól ismerem a haredi világot, és így hasznos lehetek abban, hogy eloszlassak bizonyos félreértéseket, és válaszoljak kérdésekre. Sok nem-zsidónak teljesen új az, amit a filmben lát. Amikor pedig bennem vetődnek föl kérdések, mások segítenek a csoportból."

Koval egy további szempontra is felhívta a figyelmet. „A filmben szinte egyáltalán nincsenek autók, okostelefonok, hiányzik belőle az a pörgés, amihez már hozzászoktunk. Nézed, és mindent lelassultnak érzel. *Magad* is le akarsz lassulni. Az benne a varázs, hogy teljesen más, mint a hollywoodi mozi, és nem követi az ottani kliséket. A héber és jiddis sokakban emlékeket ébreszt. Erős benne a nosztalgikus vonal."

Kovalt mint zsidó nevelőt és szellemi vezetőt – a *Shtisel* nyomán – sok tanítványa kérdezi az ortodoxiáról. „Száz és száz kérdést tesznek föl. „Ez igaz? Ez tényleg így van? Miért imádkoznak étkezés előtt?' Minden zsidó tanító erről a tanítványok részéről megnyilvánuló érdeklődésről álmodik."

Miközben nem bocsátkoznék abba, hogy a továbbiakban mi fog történni a Shtisel családdal, tiszta szívemből osztozom velük a vissza-visszatérő szólásban: „Baruch Hasem" (Áldassék a Név – az Örökkévalóé – *A szerk.*) Azt, hogy egy haredi családot és közösséget bemutató tévésorozat ilyen tiszteletet, érdeklődést és rokonszenvet képes ébreszteni, csodával határos jelenségnek tartom. Ahogyan a Facebook-csoport egy újabb tagja írta: „Világi zsidó vagyok, de a show nézőjeként otthonosan éreztem magam, mert ugyanazon történet részesei vagyunk."

Judy Gruen, az aish.com honlapon írt cikke alapján Bassa László

Izraeli és amerikai alkotók

A HOMELAND-RŐL, A SHTISEL-RŐL

…és más tévésorozatokról

Mi teszi Izraelt történetek gazdag tárházává, és mi lesz ezekkel a történetekkel, ha Amerikába kerülnek? – tette fel a kérdést Ronit Weiss-Berkowitz moderátor a Tel-Aviv Egyetem filmtudományi professzora egy közösségi konferencián, melyet az Y&S Nazarian Center for Israeli Studies szervezett tavasszal a Kaliforniai Egyetemen Los Angelesben.

Ez a panelbeszélgetés egyike volt annak a háromnak, melyeken elismert izraeli és amerikai előadók tárták fel a két ország közötti „határon átívelő" kapcsolatokat.

A szórakoztatásról szóló panelbeszélgetés fővendége Gideon Raff író-producer volt, kinek nevéhez olyan sorozatok fűződnek, mint a „Hatufim" (Hadifoglyok – amerikai változata a „Homeland", A belső ellenség), a „Dig" (Az ősi prófécia) és a „Tyrant" (A vér kötelez). Részt vett a beszélgetésen Ninet Tayeb énekes-színésznő, a „Kochav Nolad" és „When Heroes Fly" sztárja, Alesia Weston, a Jeruzsálemi Filmfesztivál volt szervezője, és Nicole Yorkin író-producer, aki olyan sorozatok alkotója, mint a „Chicago Hope" (Chicago Hope kórház), a „The Killing" (Gyilkosság) és a „The Education of Max Bickford".

– Izrael termékeny talaja a különféle formátumoknak – kezdte Raff, megemlítve, hogy az izraeli „BeTipul" sorozat került át elsőnek az amerikai piacra, és abból lett az HBO „In Treatment" (Terápia, 2008) című sorozata. – Izrael nagyon kis ország, ahol nagyon kicsi a tévés költségvetés – folytatta Raff. – Ha versenyezni akarunk a nemzetközi műsorokkal, kénytelen vagyunk maximálisan kreatívak lenni. Ez néha a formátumválasztásban nyilvánul meg, néha pedig abban, hogy nagyon nyers, szinte tabu történeteket mesélünk el. – A „Hatufim" sorozatot hozta fel példának, amelyből a „Homeland" lett (2011), valamint a Netflix által forgalmazott „When Heroes Fly"-t (2018).

Yorkin most a „Hit and Run" című sorozaton dolgozik a Netflixnek, a „Fauda" alkotóval, Avi Issacharoffal és Lior Razzal. A történet főszereplője Segev, egy izraeli idegenvezető, aki a feleségét meggyilkoló cserbenhagyó gázolót keresi. – A történet makrokozmosza az USA és Izrael viszonya – mesélte Yorkin. – Jó barátok és szövetségesek vagyunk, de mint sok családban, köztünk is vannak nézeteltérések, amelyek bizony áruláshoz és elégedetlenséghez vezethetnek.

A költségekkel kapcsolatban Yorkin megemlítette, hogy a „Hit and Run" első epizódjánál annyi pénzből gazdálkodhattak, amennyiből az izraeli gyártású „Fauda" két egész évada kijött. Az alacsony költségvetésű produkcióknál „a karakterre megyünk rá, mivel az akcióra nem lehet", tette hozzá Weston.

Tayeb, aki azzal tett szert ismertségre, hogy 2003-ban megnyerte a „Kochav Nolad"-ot, az „American Idol" izraeli verzióját, arról mesélt, milyen volt eljátszani Yaelit a „When Heroes Fly"-ban. – A sorozat minden tekintetben megváltoztatta az életemet. Ahhoz, hogy bele tudjak bújni a karakterbe, teljesen bele kellett adnom a lelkemet. Olyan mélyre kellett lenyúlnom magamba, hogy sokáig tartott, mire kihevertem. Sőt, még mindig érzem.

Gideon Raff új filmje, a „Red Sea Diving Resort" (Netflix) arról szól, hogy a Moszad hogyan segített az etiópiai zsidó közösség tagjainak elmenekülni Szudánból.

– Minél inkább helyi egy történet, annál egyetemesebb. Az emberi állapot mindnyájunkra érvényes. A legalapvetőbb emberi érzelmek, a testvéreink megsegítése igaznak cseng mindenki számára. A film arról szól, hogy a Moszad hogyan juttatott ki etiópiaiakat Szudánból, de érvényes arra a világra, ahol jobb jövőt kereső emberek fulladnak meg a Földközi-tengerben.

Raff arról is beszélt, milyen volt a sajátosan izraeli és

A Moszad segített az etiópai zsidó közösség tagjainak elmenekülni Szudánból

mindenki szerelmes

MICHAEL ALONIBA

Balról jobbra: Nicole Yorkin, Alesia Weston, Gideon Raff, Ninet Tayeb és Ronit Weiss-Berkowitz (Fotó: UCLA Y&S Nazarian Center for Israel Studies)

„rendkívül személyes" „Prisoners of War"-t – melyet egy Starbucks kávéházban írt 2007-ben – átalakítani a „Homeland"-dé. Az izraeli változat minden részét Raff írta és rendezte, fél év kutatás után, mely során meginterjúvolt több tucat volt izraeli hadifoglyot, a családtagjaikat és pszichológusokat arról, hogy mi történik a hadifoglyokkal, miután hazaérnek.

– Az izraeliek nem beszélnek róla – mesélte. – Azt akarják, hogy a történet a fogoly visszatérésével fejeződjön be. Happy endet akarnak. De Izraelben a hadifoglyok története itt nem ér véget. Nagyon hosszú, nagyon nehéz utazás ez. – Az Egyesült Államokban nincs kötelező sorkatonai szolgálat, ezért az amerikai közönség számára másik drámai nézőpontot kellett keresnie. Így lett a „Homeland" központi eleme a hűség és az a kérdés, hogy a hadifoglyot nem szervezte-e be kémmé az ellenség a fogság során.

– Minden egyes műsorommal vissza akarok térni Izraelbe – vallotta be Raff. 2014-ben a „Dig"-et a jeruzsálemi óváros alatt futó Kotel-alagutakban forgatta, „miközben a fejünk felett bojkottokról és szankciókról vitáztak". A „Tyrant"-nek akkor építettek stúdiót Kfar Sabában, amikor Gázából „elkezdtek röpködni a rakéták. A színészek maradtak volna, annyira szerették Izraelt, de a biztosítók közbeszóltak, és mindkét forgatást át kellett költöztetni", mesélte. A „Dig" Horvátországba települt át, a „Tyrant" Budapestre.

Tayeb, aki a beszélgetés közben előadta néhány saját dalát, arról beszélt, milyen érzés otthagyni az izraeli sikert és az ismeretlenül újrakezdeni az Egyesült Államokban. – Itt olyan más. Minden nap félelmetes, mert az ember nem tudja, mi fog történni, de hát ez van, ha kikerülünk a komfortzónánkból. – Hozzátette, hogy Amerikában élni lehetőséget nyújt, hogy „a szívemből és lelkemből írjak, de másként, mint eddig".

A hallgatóság egy tagja megkérdezte a résztvevőktől, hogy szerintük az amerikai főiskolásoknak mit kéne tudniuk Izraelről.

– Azt sem tudom, hol kezdjem – sóhajtott Raff. –Próbálunk párbeszédet kezdeményezni azáltal, hogy emberi történeteket mesélünk, és nem feltétlen olyanokat, amelyek állást foglalnak. Szerintem a legtöbb művésznek az a fontos, hogy az emberek minél több történetet ismerjenek meg és megértsék, hogy így tudjuk megoldani a problémákat.

A „Hatufim" (Prisoners of War) első két évada között Guy Selniket, az egyik szereplőt behívták a hadseregbe és a megszállt területekre vezényelték ki. Az egyik útzárnál palesztinok felismerték és azt kérdezték tőle, mikor jön a második évad. – A művészet hidat teremt – mondta Raff.

Amikor szóba került a „Shtisel", a népszerű izraeli drámа, amely a zsidó államban élő haredi közösségre fókuszál, a közönség tapsban tört ki. – A Facebookon mindenki ajánlgatja: ezt nézzétek meg – mesélte Yorkin. – Mindenki szerelmes Michael Aloniba. (A „Shtisel" és „When Heroes Fly" sztárjába).

– Mindenki szerelmes Michael Aloniba! – erősítette meg Raff.

– Megmondom neki – mosolygott Tayeb.

Esther D. Kustanowitz, Jewish Journal

Pék Zoltán fordítása

Vágvölgyi B. András

ARCVONAL A KÖZEL-KELETEN

Sebeket feltépő tévésorozat, a sorozattal a választásokon is dribliző Netanjahu; bojkott és könnyek újra: az *Our Boys* senkit nem hagyott hidegen. Joseph Cedar, Hagai Levi és Tawfik Abu Wael sorozatát világszinten elemzik, joggal. 2014 júniusában arab militánsok elraboltak három stoppoló izraeli kamasz fiút Ciszjordániában. Egy ország izgult, szorított, imádkozott a tizenévesekért, de csak a holttestüket találták meg. Három nappal később Jeruzsálem külterületén, éjszaka egy tizenöt éves arab fiút gyújtottak fel élve.

A három fiú eltűnése országos ügy volt, több mint két héten át róluk szólt az országban minden. Az eset tömegpszichózishoz vezetett, tömegek imádkoztak értük, követelték „hozzák vissza a fiainkat". Az IDF nagyszabású akciót indított felkutatásukra, 11 nap alatt 350 a Hamaszhoz köthető palesztint tartóztattak le, a műveletek során öt palesztin életét vesztette. Aztán eltűnésük után 17 nappal, Hebron környékén megtalálták az agyonlőtt fiúk holttesteit. Az izraeliek biztosak benne, hogy a gyilkosok arabok voltak, később kiderült, a Hamasz két tagja ölte meg őket. A gyűlöletspirál a végén egy újabb ötvennapos gázai háborúhoz vezetett.

A holttestek megtalálása országos, sőt világ-felháborodás, egész Izrael erről beszél, a hangnem erősen dühös, egy társadalmat foglalkoztat a válaszcsapás mikéntje. Jesiva bóherek pizzáznak, szörpöznek, egyikük Avishai, még csak 17, kicsit zavaros történettel. Dadogós lett egy jó jesivában, hová nagyapja, a híres rebe küldte, vissza kellett költöznie Hebron mellől a Jeruzsálem-közeli telepre. A telepen gitároznak szomorún, füveznek, merengenek, tervezgetnek. Elindul aztán egy másik cselekménnyszál: Husszein Abu Khdeir kelet-jeruzsálemi építési vállalkozó, tizenöt éves fia Mohammed. Mohammed zenebolond, fülhallgató a fülén mindig, folyamatos elfoglaltsága a mobilbaszkurálás. Apjának dolgozik, kőműves segéd, Isztambulba készül egy fesztiválra. A zenehallgatás elvonja figyelmét egy kővágó-gép működéséről, a gép megbokrosodik, az anyagi kár jelentős, utóbb kiderül, nem teljesen ő volt a hunyó, de apja megbünteti. A fiú éjszaka kikéredzkedik otthonról, még elmegy a mecsetbe, de aztán az utcán ül kapucnisban, szomorúan dohányzik. Ez végzetes lesz.

Shimon a *Shabak*nak (hivatalos nevén: a *Shin Bet*nek) dolgozik, „zsidóügyi ügynök", zsidó szélsőségesek a szakterülete, Kahane rabbi és a Kach követői, szélsőséges telepesek, a Baruch Goldsteinek (vö. mészárlás a hebroni mecsetben 1994-ben), Yigal Amirok (Jichak Rabin gyilkosa) ügyeiben aktív. Ebben a moziban elsősorban Shimonnal megyünk (szerepében: Shlomi Elkabetz író, az izraeli mozi nemrég elhunyt *femme fatale*-ja, Ronit Elkabetz bátyja). Shimon klasszikus titkosszolga, informált és titokzatos, zsarol és kényszerhelyzetbe hoz, van egy fiatal militáns ultra-ortodox hippi-vamzere (zárkaügynök), akit olykor kiengedtet a böriből, hogy a harcias radikálisok terveiről ne csak digitális úton értesüljön. A műholdas és térfigyelőkamerás megfigyelés, telefon-, és helységlehallgatás általánosságával már más izraeli sorozatok, mint például a *Fauda,* is megismertettek; a CCTV-kamerák apoteózisa ez is, pedig nem Kína.

„Zsidóügyi ügynök", zsidó szélsőségesek a szakterülete

Élt-e még, mikor felgyújtották? Tesz-e ilyet zsidó ember? Mohammed mobilján „I love Toto" felirat, bizonyos jelek arra mutatnak, meleg volt a fiú, ami Tel-Avivban több mint okés, de Jeruzsálemben, pláne az arab zónában nem; más világ. Nyomozás. A rendőrség civilizált, de előítéletes. A hír futótűz, a radikális arab tömeg elrabolja a mentőkocsiból Mohammed hulláját, hogy az Al-Akszába vigye. Shimon tartalékos katona-fedésben be-

A három meggyilkolt izraeli tinédzser

épül az ultraortodoxok közé, a jeruzsálemi jesivák zárt világába, hogy leleplezze a gyilkosokat, akik az izraeli társadalom margóján élve nem a szokásos elkövetők, és senki nem gyanakodna rájuk. A szoros családi kötelékben élő Avishai lelkiismeret-furdalásában és a veszélyt is érzékelve némasági fogadalmat tesz, ismét csak érzékeltetve a felvilágosodott szemlélet és az *idola tribus* (törzsi személet) különbségét. A sorozatból sokat tanulunk a vallásvezérelt társadalmak hátulütőiről a 21. században, mikor igen fejlett technika segíti a középkort. Megmutatja, hogy a vallásos matematikusok mennyire veszélyes társadalmi csoport, hogy e csoport orosz emigráns képviselője, a Slava Bibergal által megszemélyesített „kemény ruszki" hogyan húz ívet a KGB és a Shabak között, totalitarianizmus és nemzeti/vallási demokrácia között. Mert ne legyen kétség: ez a sorozat arról szól, hogy Izrael a felvilágosodás értékei szerinti alkotmányos demokráciának tekinthető-e, ha igen, lakói mennyire és mennyiben fogadják ezt el. (Valamikor az év első felében megnéztem egy húszperces videót a New York Times oldalán. Egy tel-avivi liberális harmincas nő beszélgetett egy ciszjordániai ultraortodox telepes harmincas nővel. Két világ, kétféle útkeresés az életben. A tel-avivi nőnél a modus vivendi következetes, olykor kétségbeesett keresése a palesztinokkal kapcsolatban, a telepes nőnél meg a „szeresse őtet az ő édesanyja"-, illetve az „ott rohadjon meg a saját szarában"-attitüd.) A meggyilkolt Rabin Izraelje, vagy Netanjahu populizmusa és a Mea Searim teokráciája?)

Az elkövetés Honda Civic-je a híres rabbi nevén volt, akinek nincs jogsija. Avishai szorong buszra szálláskor, Avishait ortodox dilidokija próbálja kihúzni a gödörből, nemigen sikerül. Avishai unokabátyja, Yosef Haim a beleőrülés jegyeit mutatja, később kiderül, ő lett a parancsnok. Éjszakai letartóztatás, Yosef Haimot, Yinont és Avishait elviszik. Avishaiék letartóztatása után erőszakhullám arabok, buszsofőrök, pincérek, segédmunkások ellen. És véreres tekintetekből áradó dzsihád. Yosef Haim bekattan, a bíróságon azt ismételgeti, hogy ő a Messiás, olyan üvegkalitkában vannak, mint majd hatvan éve

A bosszúból elrabolt és meggyilkolt Mohammed Abu Khdeir
(A fenti és jelen képen a történet valódi áldozatai)

Jelenet a filmből

Eichmann, de az apa, Husszein Abu Khdeir szerint ez is csak egy kenguru-bíróság (formailag tiszta, ítéletében elfogult és előítéletes), bár próbál mérsékelt maradni és nem kiált dzsihadért. Uri Korb ügyész a hatodik vagy hetedik részben válik kulcsszereplővé: az államot képviseli. Ahogy képviselte akkor is, mikor elítélt terroristák házait dózeroltatta le a hadsereggel, vagy mikor a korrupt Ehud Olmert volt miniszterelnök ellen képviselte a vádat. Az ítélet súlyos.

A sorozat narratív technikája klasszikus *Hidegvérrel*-technika, megkapjuk előbb az eredményt, aztán jön a nyomozás, az adagolt *suspense*, a rekonstrukció és a *reenactment*. Egy kis ország meghatározó, nagy sorozatai kevés színésszel forognak, az arab és a zsidó színészek között is vannak a *Faudá*ból ismerős arcok.

A szériát keményen támadták, mondván sokkal több az arab támadás izraeliekkel szemben, mint fordítva, és ez igaz. A Magyarországon is kínos ismertséget szerzett Yair Netanjahu (Bibi fia) azzal vádolta a kreátorokat, hogy az „izraelieket, zsidókat kegyetlen, vérszomjas gyilkosoknak állítja be", a sorozat alkotóit megfenyegették, a „zsidó terrorizmus" toposzának előkaparásával vádolták. Ők azzal védekeztek, hogy a „gyűlöletbűntények természetét" akarták megérteni, a palesztin alkotó számára, akinek részvételéhez a zsidó izraeliek ragaszkodtak, a „megszállás maga terrorizmus"; egy orvul meggyilkolt katona apja viszont azt mondja, hogy a sorozat úgy viselkedik, mintha a (palesztin) terrorizmus sorsszerű lenne, mint a közlekedési balesetek. Pedig az eszképizmus, a történelmi megúszástan szöges ellentéte, bátor és veszélyes, az alkotóknak tartani kellett az intifádaszerű tüntetésképek naturalisztikus forgatásán, hogy ne valódi ütközet legyen belőlük és ez több mint statisztaválogatási kérdés.

Nem tehetek róla, szakmai ártalom, az *Our Boys* c. izraeli sorozatról a 2008-09-es magyarországi romagyilkosságok hazai megítélése jutott eszembe. És nem csak azért, mert a valós jeruzsálemi ítélet 2016. január 13-án mondatott ki, míg a magyar esetben a jogerős a Kúrián 2016. január 12-én. Egy társadalom felnőttségi tesztje egy ilyen sorozat, az elkészítése, a megtekintése és a megítélése is. Utóbbi Magyarországon hibádzott, de Izraelben is bicegett. Mert készültek filmek (*Csak a szél; Ítélet Magyarországon*) és készült verbatim dráma (*Szóról szóra*), de olyan mozgókép, amely nem az áldozati oldalt, vagy az igazságszolgáltatás anomáliáit, de az elkövetői oldalt és a nyomozást is ábrázolná, nem készült. És ez fájó hiány. A társadalom érettségének tekintetében is, Izrael, dacára mindennek, ebben előttünk jár.

Vágvölgyi B. András

A VÉGZETES SINGER-VARRÓGÉP

A képernyőn: Eli Cohen, a komikus Sacha Baron Cohen alakításában

Aki járt már a Golan fennsíkon vagy csak Galileában, az személyes földrajzi tapasztalatból tudhatja, hogy miért olyan fontos az a fennsík Izraelnek és miért volt esszenciális a zsidó állam elleni támadásokban 1967-et megelőzően. A szintkülönbség, az egész Észak-Izraelt belőni képes jó tüzérségi pozíció, a Kineret környéki kibucnyikokat szuttyogtató szír aknavetős egységek és tarack ütegek ballisztikai szempontból ideális elhelyezése miatt. Hogy a hatnapos háborúban ezt az ellenség számára előnyös helyszínt sikerült bevenni, abban komoly szerepe volt egy regényes életű ügynöknek, akiről a Netflix most hatrészes mini-szériát készített.

A kémkedést a második legrégebbi szakmának mondják, a prostitúció után, a zsoldos-mesterség előtt, és Eli Cohen a kémszakmában alighanem egyike volt a legnagyobbaknak: kan-Mata Hari, izraeli Richard Sorge, a hidegháborús berendezkedés jó oldalán álló Kim Philby. Pedig Izrael nem áll éppen rosszul briliáns hírszerzők és titkosszolgálati szakemberek terén, az idén hunyt el Rafi Eitan, aki többek között Eichmann argetínai elrablását facilitálta, vagy a *The Jerusalem Post* az idei évvégi „legbefolyásosabb zsidók a világon"-listájának élén is egy főkém végzett, a Moszad-vezető Yossi Cohen, aki az iráni atomtitkot fürkészte 2016-tól napjainkig – sikeresen.

Eli Cohen azonban legenda, kis híján szír védelmi miniszter lett belőle.

Története elbeszéléséért kiált, és a Netflix kreátorai a keretes szerkezet mellett döntöttek Uri Dan és Yeshayahu Ben Porat könyve, a *L'espion qui venait d'Israel* alapján. 1965-ben, elfogása után vagyunk, Eli Cohen a nyilvános akasztásra készül, a damaszkuszi rabbi „kivagiokén" kérdésére nem tud pontos választ adni, hogy akkor Kamel Amin Thabeet a Baath-rendszer lieblingje vagy az izraeli hazafi.

Cohent 1959-ben rekrutálták, üzleti könyvelő volt, még csak három éve élt Izraelben, egyiptomi zsidó, az egyik bátyja Maurice Cohen Moszad-elemző, az arabja tökéletes. Kiképzés után Argentínába telepítik, feleségének diplomáciai állást említ, ezért kell távoznia, nagyot lépnek majd ezzel a társadalmi ranglétrán. Nadia szép varrólány, a lehetőség számára is vonzó, ám előérzete rossz. 1961. január 3-án érkezik Zürichbe (a filmen: Nyugati pu. Budapest), Citroën 2CV-vel jön érte a kontakt, átöltöztetik és irány az Ezeiza reptér Buenos Airesben, ahonnan farmotoros Ikarusszal viszik a Szabadság térre. Budapest e sorozatban egy fülledt fehér metropoliszt játszik, nem először, Buenos Airest, a tárgyalt időszakban, a hatvanas évek elején igazán turbulens nagyváros izraeli szempontból.

Argentína a XIX. század harmadik harmadában az Egyesült Államok vetélytársa volt „a legnagyobb bevándorló-ország" büszeke címének elhódításáért. Argentína a bolivári szabadságharcok idején még csak Buenos Aires kábé száz kilométer sugarú köre, meg némi pampa, az 1800-as évek közepére érte el teljes mai területét a hatalmas *terra incognita* meghódításával, a brit birodalom egészét sózott marhahússal ellátni képes hatalmas mezőgazdasággal, döntően észak-spanyol és délolasz bevándorlókkal. A század végére sok német, lengyel és zsidó vándorolt Argentínába, a Rio Grandétól délre itt alakult ki a legna-

gyobb zsidó közösség, és a szovjet-orosz polgárháború idején vagy kétmillió volgai német is ide települt. (Per ma a német-argentin közösség cirka 3,3 milliós, a zsidó-argentin 400 ezres.) Argentína, az ígéret egyik földje, kívánatos volt levantei muszlim közönségeknek is, az sem véletlen, hogy egy későbbi elnök, Carlos Menem is szír-argentin volt.

Eli Cohen, azaz Kamel Amin Thabeet olyan komoly titkosszolgálati legenda, hogy még a híres Recoleta temetőben is van az „apjának" sírja. A szír követségen Amin al-Hafez tábornok, az ambíciózus katonai attasé köreibe kerül. Al-Hafez biztonsági főnöke, bizonyos Ahmed Suidani ezredes egy „kicsit paranoid", neki kezdettől gyanús Kamel Amin Thabeet. Na de addig-addig, hogy sikerül eladnia meséjét, az olthatatlan vágyat az óhaza iránt, és Bejrúton keresztül behajózik a szír társasági élet magas köreibe, eredményességét remek helyzetfelismerő képessége segíti.

Amin al-Hafez a Baath-párt puccsára készül a korábbi elnökkel szemben. Volt egy rövid pánarab időszak (1958-61), mikor Szíria és Egyiptom Egyesült Arab Köztársaság néven egyesítette erejét, ám ennek a nasszerista kísérletnek az egyik korábbi és szokásos damaszkuszi puccs véget vetett. Nasszer-gúnyoló falragaszok között piacoznak a szírek, a damaszkuszi helyszíneket Marokkóban forgatták. A vezérkari főnök unokaöccsének ismeretségével, barátságával a belső körökhöz jut el, népművészeti bútorokat vásárol, ezeknek segítségével juttat az országból a svájci felső kapcsolatnak érzékeny információkat. Eli Cohen szerepében a volt londonisztáni rapper Ali G, a naiv és bunkó kazah, Borat, a homoszexuális osztrák sportriporter Brüno karaktereiben megismert Sacha Baron Cohen, és furcsa őt ilyen kevéssé humoros, annál hősiesebb és összetettebb szerepben látni. Graham Greene írt ilyen figurákról, és a *The Spy* inkább tűnik John le Carré hősnek, mint a szuperhős Bondot kiagyaló Ian Fleming kitalációjának. Sacha Baron Cohen az eddigi komikus komoly szerepet játszik – jól. Ő korának arab Jeffrey Epsteinje, az

A valódi Eli Cohen és vádlott-társai Damaszkuszban a bíróságon, tíz nappal kivégzésük előtt

1963-as Baath-párti puccs idején katonai felsővezetőknek, befolyás-dealereknek és az egész korrupt rezsim haszonélvezői felső rétegének adott partikat, mikor ősi ellenfele, a biztonsági szolgálat ambiciózus és roppant gyanakvó ügynöke, aki már Buenos Aires óta hökkenten figyelte Kamel Amin Thaabet varázslatos felemelkedését *tout Damascus* felső köreiben, és megbízója, a volt argentínai nagykövet leszámolnak a régi renddel. A puccs képsorai kemények: orgiasztikus buli, elmetszett nyakú katonák, szemen lőtt vezetők, a média megszállása, mészárlás és balítélet: a jelenleg is Szíriában uralkodó Baath-párti Asszad-rendszer elődjének dicsőséges megalapítása. Eli (Sacha Baron) Cohen magas luxus- és erotikai értékkel rendelkező bulihelyszín lakásának ablakából nézi a vezérkari főnök kísérletének kivégzését, a főnök foglyul ejtését. Árulások és új szövetségek, shakespeariánus királydráma, nem árt óvatosnak lenni, mielőtt *they go mediaval on you*. Az ilyen helyzetek egész egyszerűen nem tudnak másmilyen véget érni. Még a szaúdi Bin Laden család is előkerül, Mohamed, aki nagybani építési vállalkozó, hogy a Golan-fennsík bunkerrendszerét építsenek, persze a közelébe kerül, a kis Oszama is apukájához fut, a közvetítőcé az Agroprojekt Jugoslavija, Spilt.

Sacha Baron Cohen mint Eli Cohen

Szíria már az Asszad család véres diktatúrája előtt is korrupt, beszámíthatatlan, népirtó zsarnokság volt és ez nem változott az évek során. Izrael eltörlését a föld színéről feladatnak tekintették eleitől fogva. A felső szír köröknek Kamal Amin Thabet elegáns lakásában Borkai-mintájú bulikat szervez, csak jobb ízléssel, jobb zenével: pia és szex, jól ismert orgiasztikus paradigma. Eli Cohent állandóan gyötri a gyönyörű izraeli feleség (Nadia, szerepében Hadar Ratzom Rotem hiánya, emlékének feltolulása. A varrónő varr, régi, rossz varrógépe felsérti ke-

zét. A varrógép-motívum (Singer) végigkíséri a filmet, érzelmes osztott képsorok érzékeltetik a nézővel a lélek vívódását, egyszer Damaszkuszban talál egy vadiúj Singert, fedését kockáztatva juttatja el Izraelbe. A film vége felé már Arafat, a „teflon gerilla" (semmi nem ragad hozzá, golyók, kritika, bukás) is előkerül, és Szaddam Husszein al-Tikriti és persze a Muhabharat, a rettegett titkosszolgálat. Kamal Amin Thabetet a Fennvaló próbatétel elé is állítja, a Golan egy bunkerében a vezénylő szír tiszt egy talpas géppuskára mutat, mint Radovan Karadži 1993-ban a moszkva-new yorki pánszlávba fordult meleg-punk írónak, Egyicska Limonovnak Szarajevó felett a hegyekben, lőne már rá sziválysen az alant fáradozó civilekre. Limonov idült mosollyal lőtt, Cohennek és a kibucnyikoknak megkegyelmezett az Örökkévaló: valami elvonta a szír parancsnok figyelmét, nem kellett a fedés megőrzésének érdekében kibucnyikot mészárolnia. Aztán egy végzetes focimeccs: Szíria-Izrael, győznünk kell fociban is, nemcsak a háborúban, zavar keletkezik az erőben, mindkét oldalon. Suidani titkosszolga csak a végére jár a Kamal Amin Thabet-dolognak, szovjet követőkészüléket szerez, bemérik Cohent, elfogják (elfogáskori öngyilkossági kísérlet), megkínozzák, morálisan meghasonlik, barbásmód nyilvánosan kivégzik.

Eli Cohen szerepében Sacha Baron Cohen és mitagadás, gyanakodva ültem le nézni, mondván hogy Ali G. londonisztáni rapper, egy Borat nevű kazah suttyó és Brüno, a homszexuális osztrák sportriporter után hogyan tud egy drámai szerepet megformálni. Jól. Jó még Eli Cohen tartótisztje, a hasonló tematikájú, csak a nyolcvanas években játszódó *The Americans* FBI ügynökét játszó Noah Emmerich, és jó Suidani és a Baath-párti főnökké lett nagykövet is. A sorozatot Gideon Riff, az izraeli *Hatufim* és a belőle készült amerikai *Homeland* kreátora írta és rendezte. A mellékszerepekben korunk egyik legerősebb sorozata, a *Fauda* színészei is láthatók.

A MAGYAR FOTOGRÁFIA NAGYASSZONYA

Ha az emberek látnak egy fényképet, a fotográfia iránt érdeklődőkön és a szakmán kívül kevesen tudják egy-egy fotográfus nevét. Keleti Éva képeit azonban a nevével együtt jegyezték meg. Több mint húsz éve, saját elhatározásából fogasra akasztotta a fényképezőgépét. Most ismét elővette, hogy rég-új kiállítással mutatkozzon be a Műcsarnokban.

(Fotó: Szalmás Péter, Népszava)

Fotóriporterként, portréfotósként a személyisége minden képén átjött. Zsidósága azonban alig-alig. Mai, zaklatott világunkban hogyan éli meg a zsidóságát?

Hogy úgy mondjam, a legforróbb helyre tapintott, mert nekem a legnagyobb problémám a saját identitásommal van. Tudom, ez a Szombat olvasói számára furcsa lesz, de én ott bolyongok a két vallás határán, illetve a két vallás szokásainak, rendjének, megértésének az útjain, mert és soha nem éreztem magam zsidónak, de soha nem éreztem magamat kereszténynek ilyen értelemben. Én egy igazi polgári családba születtem, amelyik a harmincas évek vége felé áttért a katolikus hitre, mert azt gondolták, hogy ezzel meg lehet menteni a családot. A Veres Pálné Gimnáziumba jártam katolikus hittanra, lelki gyakorlatra, mindenre. Ugyanakkor a gyerekkoromnak a legszebb emléke, amikor egy

Levegőben, opera, 1974

Gábor Miklós, 1983

Jom Kippurkor elegánsan felöltözve sétáltunk a Belvárosban, egyik barátnőjével, akinek kutyája volt. És apukám mondta, hogy most már menjünk haza, mert nagymama türelmetlen, hogy feljött-e a csillag. Amiről eddig nem szívesen beszéltem, hogy végigcsináltam tényleg a… – én nem szeretem ezt a szót mondani, hogy a holokausztot – de 1944-et. Vittek-hoztak, a halál széléről menekültem meg többszörösen. És még így sem tudom eldönteni, hogy tulajdonképpen ki vagyok, mi vagyok. Egyet tudok, hogy hiszek az Istenben, és ez akkora megnyugvás vagy kapaszkodó.

Nyilvánvaló, hogy a kikeresztelkedés – sajnos ez a történelmi tapasztalat – senkitől és semmitől nem véd meg. Legfeljebb ad egy kis kapaszkodót. De a közvélemény szemében továbbra is zsidó marad.

Pontosan ez az identitás kérdése. Ez valahol a lelkemben vagy az életemben egy titkos fiókba van elrakva. Mert az életem, a fiatal éveim jelentős részét úgy töltöttem, hogy erről nem beszélünk. De ma már nyíltan beszélhetek róla. Az én nagybátyám a Kabos Endre, aki kardvívó olimpiai bajnok volt, és anyukám unokatestvére volt a Miklós Jutka, aki szintén fotográfus és költő volt, a *Holnaposok* nemzedékéből.

Egy egészen másfajta kötődés, ami Önt a színház világához köti. Ez hogy alakult ki? Azt is olvastam, hogy eredetileg szeretett volna balett táncos lenni.

Ez igaz. A polgári családban a lányok vagy zongorázni tanultak, vagy táncolni, vagy nyelvet tanultak. Nekem nagyon racionális szüleim voltak, akik azt mondták, nyelvet tanuljál, mert nyelvet kell tanulni. De én táncosnő szerettem volna lenni. Így anyukám, mint jó szülő, elvitt a Nádasdy mesternek a balettiskolájába, ahol én egy évet gyötrődtem. Mednyánszky Ágival voltam egy csoportban…. És akkor a mester azt mondta az anyukámnak, ne kínozzuk ezt a szegény gyereket, ebből táncosnő sohase lesz.

Akkor innen van a színházhoz való fantasztikus vonzódás?

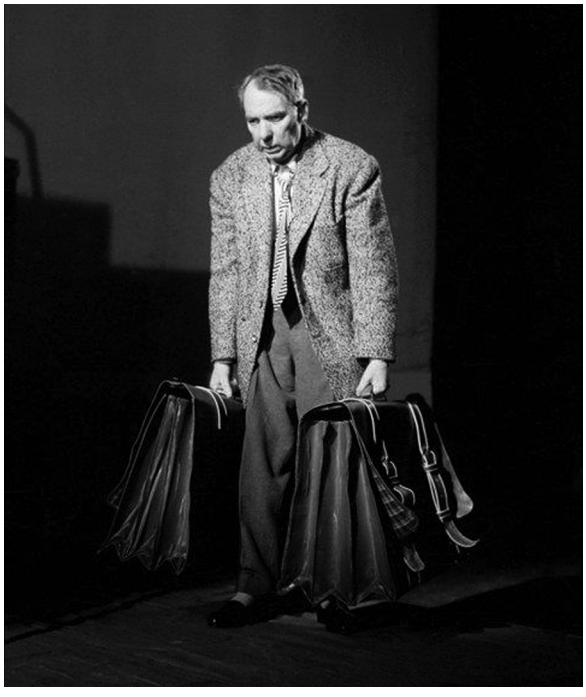
Sokszor mondtam már, hogy az életemet a véletlenek sorozata szegélyezi, vagy hát keresztezi. Fotós lettem. Nem, semmi közöm nem volt a kultúrához, hanem igazi, mindenevő fotóriporter lettem. És aztán jött ’56, és akkor nagyon sokan disszidáltak az MTI-től, és bedobtak a mélyvízbe. Mivel az én férjem filmes volt, mondták, hogy tied a kultúra. Kezdetben nem is nagyon szerettem.

Mi volt a fordulat, ami mégis egy életre a színház kötötte?

Az a bizonyos *Az ügynök halála* képnek az elkészítése, amikor megéreztem azt, hogy ez nem a reprodukciója egy színházi jelenetnek, hanem valamit én el tudtam mondani egy haldokló embernek az utolsó napjairól, vagy a vonzódását a színházhoz, a színészethez.

Az identitása és a fotográfia véletlen találkozás. Mégis, ha látunk egy kiállítást az európai fotóművészetről, ott jelentős számú magyar névvel találkozunk. És azt sem nehéz megfejteni, hogy sokan a világhírűvé lett fotográfusok közül zsidó származásúak voltak. Lát ebben valami összefüggést, vagy csak a véletlenek nagy száma miatt van így?

Ebben a történelem van benne. A harmincas évek köze-

Timár József színművész Arthur Miller: Az ügynök halála című színművében a Nemzeti Színházban, 1959

Vittek-hoztak, a halál széléről menekültem meg többszörösen. És még így sem tudom eldönteni, hogy tulajdonképpen ki vagyok, mi vagyok

pén nagyon sokan mentek el. Előbb Németországba, aztán Párizsba majd Amerikába. És mivel a fotográfiához nem kellett semmiféle nyelvtudás, az eszköz, a fénykép lehetőséget biztosított arra, hogy egyrészt munkát kapjanak, másrészt pedig, hogy kifejezzék magukat nyelvtudás nélkül. Capa, André Kertész, Paul Almásy lényegében zsidó menekültek voltak, akik választott szakmájukban fantasztikus karriert tudtak csinálni. Igazából, talán Capa és Erdélyi kivételével nem is foglalkoztak zsidó témákkal. Capa úgy fordította meg a Georges Czukornak tulajdonított mondást, hogy „Nem elég, hogy tehetséges vagy, még magyarnak is kell lenni" Ők valóban tudtak egymásról, és nagyon segítették egymást. Ebben biztosan szerepe volt a származásuknak is, de elsősorban a közös szakmának.

Térjünk vissza a mostani kiállításához. A színház nagyon múlandó műfaj. Közben azt érezzük, hogy a maga képein ezek a megfagyott pillanatok mégis életre kelnek. A 40-50 éves képein a rég meghalt színészek élővé válnak.

Hatvanéves koromban elhatároztam, hogy nem akarok öregen fotografálni, és letettem a fényképezőgépet. De nem tudtam távol kerülni a fényképezéstől. Képszerkesztő lettem a Tükörnél, majd az Új Tükörnél, amelyek az első, és talán máig az utolsó igazi képes hetilapok voltak. Ügynökséget szerveztem Capa módjára, hogy segítsem a fiatal fotográfusokat.

Az embereknek ma is van igényük a sajtófotóra. Hosszú sorokban állnak a Sajtófotó vagy a World Press Photo kiállításokon, mert azokat a képeket csak ott láthatják. Hova lett a sajtóból az igazi fotó?

Ott kezdődik, hogy nincsenek is újságok. Énszerintem a fotográfia, nem a sajtó-, hanem inkább a riport fotográfia válságban van. Pedig rengeteg fiatal tehetség van, és nagyon jó képességűek, de nincs megjelenési lehetőségük. Egyetlen lehetőségük az, hogy kiállítást csináljanak. Azért szaporodnak meg ennyire a kiállítások, hogy megmutathassák magukat.

Nem gondolja, hogy a totális mozgókép-fogyasztás szorítja háttérbe a fotográfiát?

Egyáltalán nem gondolom. A magyar operatőrök egyben kiváló fotográfusok is. A nemrég elhuny Sára Sándornak csodálatos fotográfiái voltak. Vagy az új generációból például Dobos Tamás egy nagyon jól gondolkozó fotós és egy kitűnő operatőr. A képi kultúra azonos gyökerekből származik: az egyik megmozdul, a másik pedig megörökíti azt az egy pillanatot. A mozgó-vibráló képfogyasztásban is megragadnak bizonyos képek, arcok, mozdulatok az emberekben.

Több mint húsz év után miért vett újra kamerát a kezébe?

A férjem halála után nem tudtam, hogy mit fogok egyedül csinálni. Ott ültem és akkor elővettem a fényképezőgépemet. Vagyis a telefonomat, és elkezdtem a semmit fotografálni. Egy fényt, egy törést a párnán, egy vonalat a falon… És akkor megint Szarka Klári, állandó kurátorom megkérdezte: Ha annyira hiányzik a fotózás, miért nem fotózol? Tehát ez a kiállítás egy kicsit terápia is. Így jött az ötlet, hogy felkeressem azokat a művészeket, akikről negyven éve portrékat készítettem. Hátha hajlandók ismét a kamerám elé állni. Azt mondtam, hogy megpróbálok néhány olyan barátot lefotografálni, akinél nem szégyen az, ha nem sikerül, meg hogy egy vénasszony itt ugrál fényképezőgéppel.

Egyetlen egy ember kivételével mindenki első szóra igent mondott, azok is, akivel én még soha nem találkoztam: Dragomán György, Fischer Ádám, Tenki Réka, Csányi, Nádasdy Ádám, és a régi barátok, Závada Pál, Hernádi Judit, Gálvölgyi János.

Manapság minden zsidó származású ember számára az identitás kérdése után a második dilemma az Izraelhez való viszony. Önnek élnek ott rokonai. Fotóriporterként nem járt ott, nem izgatta egy új haza?

Furcsa lesz a válaszom, de soha nem jártam Izraelben. Volt ilyen vágyam, de az abban a korban volt, amikor még nem lehetett csak úgy menni Az édesapámnak a bátyját 1944-ben a Dunába lőtték. A lánya Auschwitzban volt, 18 éves korában hazajött, és amikor megjött, akkor az édesanyjával együtt az elsők között volt, akik '46-ban kiment Izraelbe. Hosszú idő, amíg tartottuk a kapcsolatot, de Ágnes férjhez ment egy amerikai matematikus tanárhoz és elment Amerikába. Akkor már miért mentem volna? Volt még egy fellángolásom, amikor a Nemzeti Színházban a Mózes előadása volt, akkor borzasztóan szerettem volna elmenni, mert szerettem volna látni, ahogy *kettényílik a Vörös tenger és milyen az égő csipkebokor*. De most már igazán nem tartozik a bakancs listám meg nem valósult pontjai közé.

Kirschner Péter

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes előfizetési díj
1 évre 25 200 Ft
Megrendelhető a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

A Szombat Alapítvány kurátorai, Forrás-Biró Aletta pszichológus, Komoróczy Szonja Ráhel hebraista és Kovács András szociológus is arra biztatják Önt, hogy

2020-ra is fizessen elő a Szombatra!

Neve és postacíme megjelölésével, legalább 6950 Ft telebankos vagy internetes átutalásával a Mazsike Szombat Szerkesztősége 11709002-20066703 számlaszámára közvetlenül is intézheti előfizetését.

Márkaszervizek és típustól független szervizszolgáltatások; több, mint 25 éves tapasztalattal!

IV. ker., Fóti út 143.
IV. ker., Külső Váci út 20.
XIII. ker., Váci út 113.
XIV. ker., Tengerszem u. 59/A.
XV. ker., Szentmihályi út 142.

ŠKODA TOYOTA FIAT RENAULT DACIA Service BOSCH Service

Schiller.hu

Díjátadó | Koncert | Állófogadás

Hanukai díjátadó

MAZSIKE 30

2019. december 29.
18:00

Goldmark terem
(1075 Bp. Wesselényi u. 37.)

Belépő:
3500 Ft., Mazsike-kártyával 3000 Ft.
Támogatói jegy: 3500 Ft. felett

Jegyvásárlás és foglalás: mazsike@gmail.com,
vagy a Mazsike irodájában (1054 Budapest, Tüköry utca 3., 2.em.),
és az esemény előtt a helyszínen.

Fellép a
Mendelssohn Kamarezenkar

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.
Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **7 740 forint kedvezménnyel*** mindössze 27 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

* Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!
egy szám újságárusnál: 700 Ft | egy szám éves előfizetőknek: 548 Ft

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:
negyedév: 8 490 Ft | fél év: 15 480 Ft | egy év + olvasókártya: 27 960 Ft

20% kedvezmény:
Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Radnóti Színház | Szkéné Színház | Trafó

10% kedvezmény:
Tranzit Art Café

Részletek:
www.magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCS

9 770865 384003 19010